

A. De Jonghe

DE STRIJD HIMMLER-REEDER OM DE BENOEMING VAN EEN HSSPF TE BRUSSEL *

VIJFDE DEEL :
SALZBURG VOOR EN NA

POLITIONELE ONTWIKKELING VAN
SEPTEMBER 1943 TOT HET EINDE VAN DE BEZETTING

In het vorige artikel ⁽¹⁾ schetsten wij voor de periode augustus 1943-44 de zuiver politieke achtergrond van de benoeming, begin augustus 1944, van *SS-Gruppenführer* Richard Jungclaus tot HSSPF met beperkte bevoegdheid te Brussel. Wij maakten er toen de lezer uitdrukkelijk op attent, dat de politionele achtergrond buiten beschouwing zou blijven. Wij willen thans die leemte opvullen.

Toen Canaris, in februari 1944, na een afwezigheid van ruim 2 1/2 jaar, uit Königsberg terug naar Brussel werd overgeplaatst om er opnieuw de functie van chef van de Sipo-SD met bevoegdheid over België en Noord-Frankrijk uit te oefenen, vond hij er zich onmiddellijk gekonfronteerd met een uiterst gespannen toestand die hem, in een persoonlijk schrijven aan een in Oost-Pruisen achtergebleven kollega, de welsprekende vergelijking met een door Poolse partizanen beheerst gebied uit de pen lokte : « In vergelijking met de toestand hier was het distrikt Bialystok beslist een vreedzaam gebied ⁽²⁾. »

* Zie lijst van de gebruikte afkortingen en een overzichtelijke inhoudstafel op p. 213 e.v.

(1) *Bijdragen*, 7, april 1982, p. 97-187.

(2) *Der Bezirk Bialystok war ein ausgesprochen friedliches Land gegen die hiesigen Zustände* (Canaris aan Ebrecht, 24 maart 1944. Proc. Can., karton 1, 67). Ebrecht was plaatsvervangend HSSPF te Königsberg. Bialystok, oud Pools gebied ten noordoosten van Warschau, in september 1939 door de Sovjets bezet en twee jaar later, bij het begin van de veldtocht in het Oosten, door de Duitsers veroverd. Op 1 augustus 1941 aan de provincie Oost-Pruisen administratief toegevoegd. Sedert zijn overplaatsing naar Königsberg in november 1941 tot zijn terugkeer naar Brussel in februari 1944 was Canaris, als chef van de *Stapoleitstelle* Königsberg, ook voor het distrikt (Bezirk) Bialystok bevoegd (Canaris aan de auteur, 16 juni 1975 en N. MÜLLER, *Wehrmacht und Okkupation*, Berlijn, DDR, 1971, p. 76).

De lezer verwachtte zich hier niet aan een gedetailleerde ontleding en een grondige verklaring van die toestand. Daartoe ontbreekt nog het nodige bronnenmateriaal. Overigens, het optreden van het verzet als storende faktor van de openbare orde, en de door de bezetter zelf getroffen of door hen geïnspireerde tegenmaatregelen verdienen een afzonderlijke zowel geografisch als kronologisch genuanceerde studie⁽³⁾. Wij beperken ons tot de Duitse visie, eigenlijk de enig belangrijke voor ons onderzoek. Hoe ervoer de bezetter de ontwikkeling van de toestand⁽⁴⁾? Hoe reageerde hij? Kronologisch beschouwd sluiten wij hier aan bij hetgeen wij reeds, met dezelfde beperking, noteerden voor de periode februari-september 1943⁽⁵⁾. Het verhaal bestrijkt de onmiddellijk aansluitende periode tot begin maart 1944, toen Canaris, terug van zijn reis naar Salzburg, voor de tweede maal zijn intrek nam in het hoofdkwartier van de Sipo-SD aan de Louizalaan te Brussel.

I. ACHTERGROND VAN CANARIS' TWEEDE AMBTSTERMIJN TE BRUSSEL. DE TOESTAND VAN SEPTEMBER 1943 TOT MAART 1944.

§ 1. Groeiende Duitse machteloosheid.

In maart 1943 al, ongeveer drie maanden na de zware crisis bij de jaarwisseling, had Reeder in zijn activiteitenverslag aan het opperbevel van het landleger (OKH), een dokument waarvan ook Himmler een exemplaar ontving, nuchter erkend dat de toestand in België onder het oogpunt van de

(3) Het hier bedoelde onderzoek zal rekening moeten houden met het verschil in de toestand vóór en na de zomer van 1942 en, in elk van die twee perioden, met het verschil *grosso modo* tussen het Vlaamse land enerzijds, Brussel en Wallonië anderzijds. In het Vlaamse land is het gewapend verzet slechts in Limburg en het Leuvense door het stelselmatig aanwenden van geweld (doodslag inbegrepen) op tamelijk grote schaal terroristisch opgetreden. Dat betekent niet dat er in Vlaanderen, buiten de twee genoemde gebieden, geen politieke moorden gepleegd werden om kollaborateurs te bestraffen en hun medestanders af te schrikken. Maar de slachtoffers waren er minder talrijk, de gevallen sporadischer. In het onderzoek zal natuurlijk ook aandacht moeten worden besteed aan de houding van de magistratuur en de politie tijdens de bezetting. Ander belangrijk vraagstuk: welke invloed hebben de Belgische radiouitzendingen uit Londen uitgeoefend op de gewelddadige activiteit van het verzet tegen (echte en vermeende) kollaborateurs? Zie intussen W. WEBER, *Die innere Sicherheit im besetzten Belgien und Nordfrankreich 1940-1944. Ein Beitrag zur Geschichte der Besatzungsverwaltungen*, Düsseldorf, 1978. Weber beperkt zich tot een ontleding van de door de bezetter getroffen maatregelen. Men zoekt te vergeefs naar een verklarende achtergrond. Van het hem beschikbare materiaal heeft hij overigens niet voldoende en met de gewenste kritische zin gebruik gemaakt. Voor de magistratuur vgl. J. GOTOVITCH, *Note relative à la magistrature sous l'occupation* (Centre de Recherches et d'Études historiques de la Seconde Guerre Mondiale. Note de travail, 5, 1972) en C.L. LOUVEAUX, *La magistrature dans la tourmente des années 1940-1944*, in: *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1981, p. 619-664.

(4) Voor de kennis van het standpunt der *Militärverwaltung* beschikt men over de volledige verzameling van Reeders *Tätigkeitsberichte* aan het OKH. De veertiendaagse *Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* en de *Ereignismeldungen* van de Sipo-SD Brussel aan het RSHA te Berlijn, die een grondige kennis van het standpunt van de SS-politie in het ambtsgebied van von Falkenhausen mogelijk zouden hebben gemaakt, zijn voor de periode 15 september 1943-15 juni 1944 verloren gegaan. De verslagen van de *Geheime Feldpolizei* zijn beschikbaar in een uitgave van J.L. CHARLES en P. DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique*, 2 delen, Brussel, 1972.

(5) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 117-123.

interne veiligheid uiterst kritiek was. Hij had toen zelfs toegegeven niet meer op verbetering te durven hopen ⁽⁶⁾. Dit pessimisme was gegrond. De ongunstige ontwikkeling van de oorlog maakte het de bezetter hoe langer hoe moeilijker de openbare orde te handhaven door een doeltreffende beteugeling van de gevaarlijkste activiteiten van het verzet als sabotage, optreden in gewapende benden, terroriserende aanslagen op goederen en personen. De mensen van de Nieuwe Orde, stelde Reeder eind september 1943 vast, verwijten ons, niet voldoende beschermd te zijn tegen de terreur van het verzet ⁽⁷⁾. En zij hebben nog gelijk ook, beaamde hij stilzwijgend. Maar kunnen wij het hun verklappen, niet over de nodige troepen en wapens te beschikken? Doen wij dat wél, dan zal de « algemene gelatenheid » in hun gelederen nog enkel toenemen. Bepaalde diensten, zuchtte hij, die onze zwakte kennen (Reeder bedoelde klaarblijkelijk de SS-diensten), zouden toch moeten vermijden die klachten te steunen. De waarheid is, besloot de *Militärverwaltungschef*, dat wij in de bekamping van sabotage en aanslagen onze beperkte middelen hebben uitgeput ⁽⁸⁾. Ook Himmler was zich toen de kritieke toestand in al de bezette gebieden bewust. Voor een publiek samengesteld uit de hoogste SS-dignitarissen schrok hij er niet voor terug uiting te geven aan zijn bezorgdheid. *Wir müssen überall obachten* (« Wij moeten overal op onze hoede zijn »), gaf hij toe in zijn grote rede op de *SS-Gruppenführertagung* te Posen (4 oktober 1943) ⁽⁹⁾.

De bekentenis van Reeder valt te onthouden. Het is beslist geen toeval dat von Falkenhausen, eveneens eind september, dringend het OKH waarschuwt : bij gebrek aan voldoende krachten (politie inbegrepen) kunnen « belangrijke militaire objecten niet meer of nog maar onvoldoende beveiligd worden,... uitgestrekte gebieden blijven zonder militaire bezetting ⁽¹⁰⁾ ». In het najaar 1943 beseft de bezettingsadministratie te Brussel dus terdege dat ze het einde van haar krachten heeft bereikt en als hoedster van de openbare orde de toestand niet meer beheerst tegen de aanvallende akties van het verzet.

Zijn onmiskenbare verwoording vindt dit sombere vooruitzicht in de motivering van de geheime instructies van de *Militärbefehlshaber* aan zijn *Oberfeldkommandanten*, 11 oktober 1943 ⁽¹¹⁾. « Sabotage en bendeovervallen zijn ongemeen erg aangegroeid en hebben een omvang bereikt die de

(6) *Ibidem*, p. 117.

(7) TB 25 (T-501, 106, 480-481).

(8) *Seitens der Besatzungsverwaltung sind alle Massnahmen, die gegen eine Zunahme der Attentate und Sabotageanschläge ergriffen werden können, mit Rücksicht auf die zur Verfügung stehenden beschränkten Mittel, erschöpft.*

(9) Nürnberger-dokument, p. 3-1919. IMT, XXIX, p. 127-128.

(10) MBBNf, KdoSt. Ia, aan OKH, 29 september 1943. *Geheime Kommandosache* (T-501, 96, 88). Vgl. in dezelfde zin Reeders TB 25, geredigeerd in november 1943 (T-501, 106, 537).

(11) MBBNf, KdoSt. Ia, ChMV pol, aan de *Oberfeldkommandanten*, 11 oktober 1943. *Geheime Kommandosache* (T-501, 96, 127). De instructies gaan uit van de militaire *Kommandostab Ia* (chef operaties) en van de burgerlijke *Verwaltungsstab*, groep *Polizei*, samen.

veiligheid van het ambtsgebied ernstig in gevaar brengt... De strijd tegen terroristen die sabotage en overvallen plegen moet zo krachtdadig worden gevoerd dat hij nog vóór de lange herfst- en wintermaanden duurzaam sukses oplevert ⁽¹²⁾. » Daar sukses evenwel uitbleef volgden, zeven weken later, nieuwe, even alarmerende instructies ⁽¹³⁾. De terreurdaden, heet het daarin, nemen hand over hand toe en worden steeds maar gevaarlijker. De aanslagen zijn zowel gericht tegen leden van pro-Duitse organisaties, militaire installaties, spoorwegen, kanalen als tegen goed en bloed van politiek niet geëngageerde burgers, banken, postkantoren, privé en openbaar bezit allerhande. Daarbij wordt gepoogd klaarblijkelijke roof en moord in een vaderlandslievende nevel te hullen. Het bekampen van terreurbenden vergt derhalve de totale paraatheid van de beschikbare krachten — « anders geraken de militaire veiligheid, de ekonomie en de openbare orde ernstig in gevaar » ⁽¹⁴⁾. Een paar weken later, in de tweede helft van december, zette von Falkenhausen andermaal zijn *Oberfeldkommandanten* ertoe aan het bestrijden van benden en saboteurs zo krachtig en onophoudend te voeren tot « een zichtbare verbetering » intreedt ⁽¹⁵⁾. De verlangde verbetering trad niet in. Integendeel, de toestand groeide van kwaad tot erger. Een paar weken voordien, in november, had de chef van de *Kommandostab*, kolonel von Harbou, zelfmoord gepleegd in de Moabit-gevangenis te Berlijn. De chef van het OKW, veldmaarschalk Keitel, schreef de opvolger, kolonel Heiber voor, in zijn nieuw ambtsgebied *mit aller Schärfe durchzugreifen* ⁽¹⁶⁾. De lezer zal vaststellen dat Keitels aanmaning eigenlijk overbodig was vermits von Falkenhausen al maanden voordien duidelijk bevolen had scherp door te tasten ⁽¹⁷⁾.

(12) *Die Sabotagen und Bandeüberfälle haben eine starke Steigerung erfahren und ein Ausmass angenommen, dass die Sicherheit des Befehlsbereichs ernstlich gefährdet... Die Bekämpfung der Terroristen, die die Sabotage und Ueberfälle ausführen, hat mit besonderen Nachdruck zu erfolgen, derart, dass vor Beginn der langen Herbst- und Winternächte nachhaltige Erfolge erzielt werden.*

(13) MBBNf, KdoSt. Ia, ChMV pol, aan de *Oberfeldkommandanten*, 30 november 1943. *Geheime Kommandosache* (T-501, 96, 330-331). Zie in dezelfde zin het verslag van von Falkenhausen aan het OKH, eveneens van 30 november 1943, waarin hij bevoogt dat het absoluut onmogelijk is het administratief personeel van de *Kommandanturen* nog verder in te krimpen. *Militärische Sicherheit und Ordnung im Lande sind durch Terroristen, die starken Zuzug durch Arbeitsverweigerer erhalten, ernstlich bedroht* (T-501, 96, 334-339).

(14) *Die Terrorakte bewaffneter Banditen nehmen in bedrohlichem Masse zu. Die einzelnen Gruppen sind offenbar nicht spezialisiert. Ihre Anschläge richten sich sowohl gegen Mitglieder deutschfreundlicher Organisationen als auch gegen militärische Anlagen (Fernspreckverbindungen usw.), gegen Eisenbahnen und Kanäle (Schleusen und Düker), wie auch gegen Leib, Leben und Besitz ganz unbeteiligter Einwohner und gegen Banken, Postämter etc. und öffentliche und privaten Besitz jeder Art. Dabei wird versucht offenen Mord und Raub mit patriotischen Motiven zu umnebeln. Der Kampf gegen diese Terroristenbanden muss verstärkt und mit äusserstem Nachdruck geführt werden, da sonst die militärische Sicherheit, die Wirtschaft und die öffentliche Ordnung ernstlich gefährdet werden.*

(15) MBBNf, KdoSt. Ia, ChMV pol, aan de *Oberfeldkommandanten*, 18 december 1943. *Geheime Kommandosache* (T-501, 96, 404).

(16) K. VON BEHLING (de Duitse advokaat van von Falkenhausen), *Time-table der im Befehlsbereich Belgien und Nordfrankreich ausgeübten Sabotageakte und der im Anschluss hieran durchgeführten deutschen Gegenmassnahmen*, 25 oktober 1950, p. 1521 (IfZM, Proc. von Falkenhausen, XIII, p. 76).

(17) Vgl. o.m. het bevel van von Falkenhausen van 2 april 1943 aan de hem ondergeschikte bevoegde instanties: *Der Kampf gegen die Terroristen wird mit aller Schärfe weitergeführt* (IfZM, Proc. von Falkenhausen, *Lehmann-Dokumente*, 265).

Zonder op details in te gaan moge worden opgemerkt dat het Duitse bezettingsbestuur aanvankelijk het zwaartepunt van de gevarenzone in de Waalse provincies en Brabant zag. Rustiger was het toen nog (najaar 1943) in de twee Noordfranse departementen, terwijl er over West- en Oost-Vlaanderen nauwelijks iets te vermelden viel⁽¹⁸⁾. Reeder zal niet nalaten dit verschil tussen het Waalse gebied (met inbegrip van Brabant) en Vlaanderen te beklemtonen. Het valt hem op dat het zelfs « in de grote havenstad Antwerpen rustig » blijft⁽¹⁹⁾. Pas eind 1943-begin 1944 zal hij noteren dat ook in Leuven en omstreken en in de provincie Limburg de onrust toeneemt⁽²⁰⁾.

Hoe de *Militärverwaltung* over de veiligheid van haar bezettingstroepen dacht valt gemakkelijk af te leiden uit een reeds op 16 juni 1943 uitgevaardigde algemene instructie : bij het verschijnen in het openbaar zal iedere militair « steeds op zijn veiligheid bedacht zijn ». Hij zal zo veel mogelijk vermijden na het invallen van de duisternis alleen op straat te komen. Bij de geringste poging tot bedreiging zal hij *rücksichtslos* van zijn wapen gebruik maken⁽²¹⁾. Het beklemmende gevoel van toenemende onveiligheid door onvoldoende bescherming spreekt ook duidelijk uit bepaalde vragen die de troep begin oktober bezighielden⁽²²⁾. « Waarom ontziet de bezettende macht zo opvallend de Belgen ? Waarom wijkt de overwinnaar hier steeds voor de overwonnenen ? » Die en andere vragen moesten onbeantwoord blijven « daar de redenen die tot omzichtigheid dwingen, onbekend zijn⁽²³⁾ ».

In het midden van december werden de voorschriften aangaande de persoonlijke veiligheid van de militairen alweer ingescherpt. Aanleiding daartoe gaf een gebeurtenis die de heersende toestand kenschetst. In de buurt van Baudour (Henegouwen) was een uit vier leden van de *Garde Wallonne* samengestelde patrouille op 15 december door verzetslieden in een hinderlaag

(18) Vgl. de hiervoor vermelde bevelen van von Falkenhausen en dit van 18 november 1943 (T-501, 96, 263). In dezelfde zin Reeders TB 25 (T-501, 106, 537).

(19) TB 25 (T-501, 106, 491).

(20) TB 26 (T-501, 106, 693 en 761) (waarin Luik, Leuven en Limburg in één adem genoemd worden). Over het optreden van de partizanen in het Leuvense, vgl. L. VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen. Met aktieverslag van Korps 034-Leuven*, 1971. Over Limburg schrijft Van Brussel (p. 92) dat zijn medestanders er geen belangstelling voor sabotage aan de dag legden maar hun aktiviteit « in een enkele richting » ontwikkelden en « het aan de lopende band liquideren van verraders » zodanig tot « hun specialiteit » opdreven dat « geen enkel partizanenkorp van gans België hen op dat terrein kon kloppen ».

(21) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 120.

(22) OFK 672 Brüssel, *Stadtkommandantur* aan MBBNf, Ic, 19 oktober 1943 (NCWO II, OFK Brussel, 2de filmrol). Uit de kontekst blijkt dat ook elders dan te Brussel de troep vragen had gesteld. Eigenlijk had de *Militärverwaltung* zelf die vragen uitgelokt toen ze besloten had (men weet niet waarom) de bezettingseenheden in te lichten « over de grondslagen van de bezettingpolitiek ». Onder de « bijzonder interessante » vragen die aldus waren losgekomen noteerde de *Stadtkommandantur* Brussel o.m. de volgende : waarom wordt in België nog een veel hogere levensstandaard dan in Duitsland toegelaten ? Waarom die opvallende weelde in de brede Belgische bevolkingslagen terwijl in Duitsland alles tot het levensnoodzakelijke beperkt blijft ? Waarom worden nog zoveel Belgische auto's geduld ? Hoe komt het dat nog zoveel Belgen in het bezit van renpaarden kunnen blijven ?

(23) Het beschikbare bronnenmateriaal leert niets omtrent die redenen.

gelokt en om het leven gebracht. De aanslag was bedoeld als vergelding voor het terechtstellen, veertien dagen voordien (30 november), van negenentwintig gijzelaars. De daders van de aanslag hadden de geweren van de slachtoffers buitgemaakt en bij de lijken een schriftelijke boodschap over de drijfveer van de likwidering achtergelaten. Kenden hun opdrachtgevers misschien het Engelse handboek voor *Irregular Warfare* dat o.m. voorschrijft bij « het uitroeien van verraders » een strookje papier aan het lijk vast te hechten met opgave van de reden waarom ze afgemaakt werden ⁽²⁴⁾ ? De daders hadden ook gedreigd : in het vervolg zullen telkens vijf Duitse officieren met hun leven betalen voor het terechtstellen van één patriot. Uit niets blijkt dat de talrijke terechtstellingen van gijzelaars in 1944 (niet minder dan 124) aanleiding gaven tot het ombrengen van tientallen Duitse officieren. Maar het dreigement bleef niet zonder uitwerking bij de bezetter. Onmiddellijk maande de *Kommandostab* te Brussel de vijf *Oberfeldkommandanten* in België en Noord-Frankrijk tot grote voorzichtigheid aan. Officieren en manschappen moesten over Baudour worden onderricht ⁽²⁵⁾. De *Stadtkommandantur* te Brussel (en zij zal niet de enige geweest zijn) trok de volgende dag, 18 december, al het besluit : bij het invallen van de duisternis komt geen militair meer de straat op tenzij gewapend en in gezelschap van een of twee wapenbroeders ⁽²⁶⁾.

Even veelbetekenend voor het zenuwslopende gevoel van onveiligheid dat op de bezetter drukte, zijn de instructies betreffende « de veiligheid tegen terreurdaden », die eind januari-begin februari 1944 door de bevoegde centrale dienst van de *Militärverwaltung* ten gerieve van haar personeel en van de bezettingstroepen werden uitgevaardigd ⁽²⁷⁾. Zij bevatten een twintigtal konkrete elementaire voorschriften waarnaar de belanghebbenden verzocht worden zich te gedragen. Wij citeren er enkele van — ze behoeven geen commentaar. Over de houding in het openbaar : « Wees steeds op uw hoede. Elke voorbijganger kan een vijand zijn... Let vooral op personen die gij herhaaldelijk ontmoet... het kunnen er zijn die u volgen... De vijand tracht uw dagelijkse gewoonten te kennen om u aan te vallen waar het voor hem het minst gevaarlijk is. » Op straat : « Zoveel mogelijk vergezeld zijn en, indien het verkeer het toelaat, het midden van de straat houden. Er steeds op letten in de rug gedekt te zijn... Aan de hoek van een straat, eerst blijven staan en nagaan of gij niet gevolgd wordt. » Voor de wapenbezitters geldt het voorschrift het wapen steeds schietvaardig te houden. Onder de rubriek : algemene houding, leest men : « Vermijd zonder dringende nood-

(24) A. VON KNIERIEM, *Nürnberg. Rechtliche und menschliche Probleme*, Stuttgart, 1953, p. 460.

(25) MBBNf, KdoSt. Ia, aan de *Oberfeldkommandanten*, 17 december 1943. *Geheim* (T-501, 96, 403). Bij telex van de 16de had von Falkenhausen het OKW, het OKH, de *Oberbefehlshaber West* en andere militaire instanties over de gebeurtenis bij Baudour geïnformeerd. Negenenzestig verdachte Belgen werden toen als gijzelaars aangehouden (T-501, 96, 402).

(26) Bevel OFK 672, *Stadtkommandantur Brüssel*, 18 december 1943 (NCWO II, OFK Brussel, 2de filmrol).

(27) MBBNf, ChMV pol, *Merkblatt. Schutzmassnahmen gegen Terroranschläge* (NCWO II, OFK Brussel, 2de filmrol).

zaak 's avonds of 's nachts buitenshuis te zijn. Vermijd verdachte lokalen en verenigingen. Aanvaard geen uitnodigingen van onbekende 'vrienden' of 'vriendinnen'. Ze kunnen u aan uw vijanden overleveren.» Het verdient opmerking dat die richtlijnen ten gerieve van de kollaborateurs ook in het Nederlands en het Frans vertaald werden ⁽²⁸⁾.

Een belangrijk en onverdacht getuigenis omtrent de voortschrijdende politionele machteloosheid van de bezetter vindt men in het verslag van de *Verwaltungschef* van de OFK Brussel over de doeltreffendheid van het terechtstellen van gijzelaars. Het stuk, waarop wij later in een ander verband nog terugkomen, dateert van medio maart. Wij beperken ons hier tot het onthullende besluit: « In weerwil van haar opmerkelijke suksessen is de Duitse politie niet in staat de sabotage en de aanslagen af te remmen ⁽²⁹⁾. »

Keren wij terug tot de bevelen en instructies van von Falkenhausen zelf. Anders dan voor de tweede helft van 1943 zijn er jammer genoeg voor 1944 geen bewaard gebleven ⁽³⁰⁾. Dat deze ten minste even alarmerend waren als de voorgaande valt met besliste zekerheid af te leiden uit de terroriserende maatregel waartoe de *Militärbefehlshaber* zich begin februari 1944 gedwongen achtte zijn toevlucht te nemen: het invoeren van een versnelde doodstrafprocedure voor geweld- en terreurdaden. Ook op die maatregel moeten we later nog nader ingaan. Wij beperken ons tot de kern van de motivering: hoogst dringend is, aldus von Falkenhausen, het invoeren van een « snelle, strenge, sluitende en eenvormige strafrechtelijke procedure ⁽³¹⁾ ».

Bij gebrek aan bevelen en instructies door von Falkenhausen op eigen initiatief uitgevaardigd, beschikt de geschiedschrijver over gelijkaardige documenten uitgaande van het OKW en de *Oberbefehlshaber West*. Het operatiegebied van deze laatste strekte zich uit over Frankrijk, België en Nederland. De hier bedoelde bevelen en instructies werden von Falkenhausen ter uitvoering (*zur Durchführung*) doorgegeven. Wij zouden ze hier onbesproken kunnen laten daar ze de opvattingen van hogerhand verwoorden. Maar ze zijn zó onthullend voor de toestand waarmee von Falkenhausen zich gekonfronteerd zag dat tenminste een van die uitvoeringsbevelen hier nadere aandacht verdient. Het dateert van 10 februari en verwijst naar een

(28) Bij Mededeling 40 van de 1e Standaard van de Germaanse SS-Vlaanderen, 7 maart 1944, gingen die richtlijnen aan de leden onder de rubriek: « Beschuttingsmaatregelen tegen eventuele terreuraanslagen » (EVDOK). Een Franse, niet gedateerde vertaling (*Quelques mesures élémentaires contre les attentats terroristes*) werd in 1945 ontdekt in de papieren van een lid van de *Formation B*, de eind 1943 opgerichte milizie van Rex (NCWO II, Dokument Jans 218).

(29) Hierachter, p. 38-41.

(30) Het archief van de *Kommandostab Ia* is voor de periode na 31 december 1943 totaal verloren gegaan.

(31) Zie nader hierachter, p. 39.

niet gedateerd bevel van de *Oberbefehlshaber West* dat « onmiddellijk » dient te worden uitgevoerd ⁽³²⁾.

Inleidend wordt vastgesteld dat de « zorgeloosheid » van de militairen ten opzichte van de burgerbevolking « alle grenzen te buiten gaat ». In weerwil van de getroffen tegenmaatregelen nemen de overvallen op geïsoleerde militairen in aantal toe. « Wij zijn er niet om onze manschappen ongestraft door saboteurs te laten neerschieten of wegvoeren. » Vandaar de volgende dwingende voorschriften. 1) Een soldaat die zonder schietwapen zijn kantonnement verlaat wordt zonder pardon gestraft. 2) Bij het overvallen van een troep wordt er zonder op nader bevel te wachten, teruggeschoten. Vallen er ook onschuldige slachtoffers, dan is dat te betreuren maar de schuld ligt uitsluitend bij de terroristen. Na het blokkeren van de omgeving van het misdrijf en het wegvoeren van de plaatselijke bevolking, worden de huizen van waaruit er geschoten werd in brand gestoken. Pas na die spoedmaatregelen gaat een melding naar de diensten van de *Militärbefehlshaber* en van de Sipo-SD die de vervolging even streng zullen voortzetten. 3) De opleiding van de bezettingstroepen zal in het teken staan van hun spoedige inzet in de gebieden waar onrust heerst. 4) Bij de beoordeling van energieke troepenaanvoerders zal in de eerste plaats rekening worden gehouden met hun beslistheid en snelheid van handelen. Enkel de slappe en aarzelande aanvoerder verdient zwaar gestraft te worden. Rekening houdend met de toestand mogen té strenge tegenmaatregelen geen reden tot bestraffing zijn ⁽³³⁾.

De modaliteiten van toepassing zijn onbekend gebleven omdat het bronnenmateriaal niet meer beschikbaar is.

Uit de hiervóór geschetste toestand blijkt duidelijk dat het bezettingsbestuur zich begin 1944 van de uiterste onveiligheid in België en Noord-Frankrijk scherp bewust was. De na-oorlogse bewering van von Falkenhäusen als zou in zijn ambtsgebied een « vreedzame toestand » geheerst hebben die hij volkomen controleerde en waarop hij trots was maar die men hem van hogerhand kwalijk nam, is een grove vertekening van de waarheid. Zij grenst aan het belachelijke waar hij het zover drijft te beweren, dat het verzet in België en Noord-Frankrijk *n'a jamais rien signifié* en dat de enige *Résistance* van enige betekenis de zijne was ⁽³⁴⁾.

(32) MBBNf, Kdostab Ia, aan de bevoegde ondergeschikte bestuurlijke en politionele diensten (Sipo-SD inbegrepen), 10 februari 1944. *Geheime Kommandosache* (Nürnberg-dokument C-045 in IMT, Franse uitgave, XXXIV, p. 242-244). Het bevel van de *Oberbefehlshaber West* dateert van 2 februari. Dat blijkt uit een van de overwegingen van het vonnis-von Falkenhäusen. Vgl. *Journal des Tribunaux*, 1951, p. 199.

(33) *Bei der Beurteilung des Eingreifens tatkräftiger Truppenführer ist die Entschlossenheit und Schnelligkeit ihres Handelns unter allen Umständen an die erste Stelle zu setzen. Schwer bestraft werden muss nur der schlappe und unentschlossene Truppenführer, weil er dadurch die Sicherheit seiner unterstellten Truppe und den Respekt vor der deutschen Wehrmacht gefährdet. Zu scharfe Massnahmen können angesichts der derzeitigen Lage kein Grund zu einer Bestrafung sein.*

(34) Pv. von Falkenhäusen, 15 juni 1948 (Proc. Can. 0920, afschrift). A. VON FALKENHAUSEN, *Mémoires d'outre-guerre*, Brussel, 1974, p. 138-139, 198 en 202.

DRIE VERKLARENDE FAKTOREN

De toestand van stijgende onveiligheid door toenemende machteloosheid waarmee het bezettingsbestuur terdege rekening moest houden (waarom anders al die alarmerende bevelen en instructies?) was het resultaat van de gekombineerde werking van drie factoren.

De eerste is de numeriek zwakheid van de bezettingstroepen en (vooral) hun geringe gevechtswaarde. In door de censuur onderschepte brieven van Belgen aan jonge landgenoten die in Duitsland tewerkgesteld waren, kon Reeder najaar 1943 lezen dat de onwettige terugkeer naar het vaderland geen risico's opleverde daar de oude Duitse landstormers toch niet in staat waren de sneller lopende werkontduikers bij de kraag te vatten⁽³⁵⁾. In november van hetzelfde jaar gaf een gelaten von Falkenhausen zich niet eens meer de moeite op versterking van de bezettingstroepen aan te dringen daar hij beseftte toch geen voldoening te kunnen krijgen⁽³⁶⁾. Hij mocht zich al gelukkig prijzen in de strubbeling om het behoud van één compagnie de overhand te bewaren en over (in elk geval karig toegemeten) speciale hoeveelheden brandstof te kunnen beschikken voor de mobiliteit van kleine eenheden in de strijd tegen gewapende en zich snel verplaatsende bendes⁽³⁷⁾. Wat meer bepaald de Duitse politieorganen aangaat had Reeder sedert eind 1941 al geen illuzies meer: in een dichtbevolkt, sociaal en etnisch zo heterogeen amtsgebied als België en Noord-Frankrijk waren *Feldgendarmarie*, *Geheime Feldpolizei* en *Sicherheitspolizei* kwantitatief niet tegen hun taak opgewassen⁽³⁸⁾. Toen Reeder dat schreef vormde de activiteit van het verzet nog geen noemenswaardig gevaar voor de openbare veiligheid in het bezette België. Noodlottig voor de bezetter was het evenwel dat met het groeiende gevaar de getalsterkte van de Duitse politie niet ook

(35) TB 25 (T-501, 106, 473)). Volgens een verklaring van von Falkenhausen tijdens het onderzoek van zijn na-oorlogsproces beschikte hij over ongeveer twintig bataljons bezettingstroepen met een gezamenlijke sterkte van twaalf à vijftienduizend man. België en Noord-Frankrijk telden ruim twaalf miljoen inwoners (Pv. vF. 28 mei 1948, proc. Can. 0127, afschrift). Volgens eigentijdse Duitse bronnen waren de bezettingstroepen in het najaar van 1943 samengesteld uit zestien gewone landstormbataljons, vijf landstormbataljons *Bahnschutz*, een *Sicherungsregiment* (de beste voor krijgsdienst geschikte eenheid.), drie bataljons gerekruteerd onder Russische krijgsgevangenen (*Hilfswillige*) (T-501, 94, 212 en 96, 330-332).

(36) MBBNf, KdoSt Ia, aan *Oberbefehlshaber West*, 10 november 1943. *Geheim* (T-501, 96, 267).

(37) Als vorige noot en MBBNf, KdoSt Ia, ChMV pol, aan *Oberbefehlshaber West*, 20 november 1943 (T-501, 96, 159).

(38) TB 18 over de periode 1 september-1 december 1941 (T-501, 105, 292). In zijn TB 23 over de periode 1 januari-1 maart 1943 zou Reeder nogmaals, maar tevergeefs een numerieke versterking van de Duitse politieke politie (*Sicherheitspolizei*) bepleiten (T-501, 106, 36-38). In nagenoeg al zijn activiteitenverslagen klaagt Reeder over de numerieke zwakheid van de Duitse politiediensten. Eind 1943 telde de *Feldgendarmarie* ongeveer vijftienhonderd man, veel te weinig rekening houdend met haar taken, stelde Reeder vast (TB 25, T-501, 106, 539). Volgens Charles en Dasnoy reikte de getalsterkte van de *Geheime Feldpolizei* niet verder dan vijfhonderd officieren en agenten, de verklikkers niet inbegrepen (J.L. CHARLES en P. DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande*, I, Brussel, 1972, p. 24). Een lijst van het Duitse personeelsbestand van de Sipo-SD in België en Noord-Frankrijk onder Canaris (februari-september 1944) vermeldt slechts driehonderdveertien namen.

evenredig toenam. Integendeel. Die numerieke zwakheid had vanzelfsprekend een rechtstreekse weerslag op de doeltreffendheid van de beteugeling van het verzet. Het spreekt boekdelen dat de *Militärverwaltungschef* in het najaar van 1943 volmondig toegeeft dat « de angst van het geïntimideerde vredelievende deel van de bevolking voor de benden groter is dan het vertrouwen in het bezettingsbestuur en zijn te zwakke krachten ⁽³⁹⁾ ». Op het hoogste niveau drukte die bekende zwakheid hevig door toen begin januari 1944 de wenselijkheid overwogen werd het militaire bezettingsbestuur door een *Zivilverwaltung* te vervangen ⁽⁴⁰⁾. Men kan gerust volhouden dat van het begin tot het einde van de bezetting de Duitse politie steeds in stijgende mate numeriek ontoereikend is gebleven ⁽⁴¹⁾. Betwistbaar is dan ook de naoorlogse bewering als zou de bezetter over het vereiste politieapparaat hebben beschikt dat hem in staat stelde « de toestand steeds te beheersen en tot het einde van de bezetting de patriotten die sabotage gepleegd hadden, te identificeren ⁽⁴²⁾ ». Was dat laatste wél het geval geweest, dan moet men zich afvragen waarom von Falkenhausen in België 240 politieke gevangenen als gijzelaars deed terechtstellen ter vergelding van niet opgehelderde sabotagedaden en politieke moorden (in Noord-Frankrijk 83) ⁽⁴³⁾. Men hoeft geen deskundige te zijn om te begrijpen dat het terechtstellen van gijzelaars een bekentenis van politionele machteloosheid betekent.

(39) TB 25 (T-501, 106, 477). Begin 1941 was het in het Luikse totaal anders geweest. Volgens von Falkenhausen had de internering van in vrijheid gestelde krijgsgevangenen, na een sabotagedaad door onbekenden, er tot gevolg gehad dat de bevolking zelf de nodige inlichtingen voor de opsporing van de daders bezorgde. In een ander geval was de dader zich spontaan komen aanmelden. Het gebeurde dat de burgemeester en inwoners van bepaalde gemeenten vrijwillig hun medewerking aanboden om het bestrijden van sabotage te vergemakkelijken (MBBNf, KdaSt Ia, aan de Oberfeldkommandanten, 7 februari 1941. T-501, 94, 882-883).

(40) Op de kwestie wordt nader ingegaan in *Hitler en het politiek lot van België*, deel 2 (in voorbereiding).

(41) BRUNNER, *Der Kampf gegen die Feinde der öffentlichen Sicherheit*, p. 2 (BAK, *Alliierte Prozesse 4, von Falkenhausen*, 109). *Militärverwaltungsrat* Brunner maakte deel uit van de groep *Polizei* in Reeders afdeling *Verwaltung* van het militaire bezettingsbestuur. Zijn verslag werd opgesteld als *Abschlussbericht* voor het OKH op een niet nader te bepalen datum na de ontruiming van België door de Duitsers, begin september 1944, en vóór de Duitse kapitulatie van 9 mei 1945.

(42) *Royaume de Belgique. Ministère de la Justice. Commission des crimes de guerre. Les crimes de guerre commis sous l'occupation de la Belgique 1940-1945. L'arrestation, la déportation et l'exécution des otages*, Luik, 1948, p. 18. Het wekt enige verbazing te moeten vaststellen dat Weber, die nochtans beter had kunnen weten, de bewering van de Belgische commissie klakkeloos onderschrijft (*Die innere Sicherheit*, p. 180, noot 51). Volgens H. Bernard zou de bezetter over een *appareil répressif inouï* hebben beschikt en zou daàrom het verzet in België het predikaat *extraordinaire* verdienen (*La Résistance 1940-1945*, Brussel, p. 39). Over de harde beteugeling van het verzet door de Duitse bezetter kan er geen twijfel bestaan. Welke bezetter dult, in oorlogstijd, in het duister bekampt te worden zonder dat hij krachtig terugslaat? Indien Bernard bedoelt dat het Duitse repressieapparaat ook numeriek « ongehoord » sterk was, dan mist zijn bewering elke grond. In Reeders *Tätigkeitsberichte*, waar Bernard in zijn bibliografie naar verwijst, liggen de bewijzen nochtans voor het grijpen dat de politie van de bezetter in België haar taak gewoon niet aankon. Ook Lemaire slaat de bal mis wanneer hij beweert dat de Duitsers hun vergeldingspolitiek voor onopgehelderde moorden niet konden rechtvaardigen omdat zij toch over het nodige repressieve apparaat beschikten. *Ils pouvaient donc organiser la police à leur façon et, par là, prévenir les attentats et en traquer les auteurs*, besluit hij (*Le crime du 18 août* (1944), Couillet, 1947, p. 1947). Dat konden zij juist niet.

(43) *Bijdragen*, 5, p. 9.

De zwakke getalsterkte van de Duitse politie had nog een ander rechtstreeks gevolg. Wegens mangel aan krachten diende ze haar toevlucht te nemen tot de infiltratie van de verzetsgroeperingen die ze wilde oprollen — een weinig opvallende taktiek die zich bezwaarlijk tot publiciteit leende ⁽⁴⁴⁾. Meestal geraakten de kollaborateurs dus slechts op de hoogte van de suksessen van het verzet waarvan zij zelf het slachtoffer waren. Om hun steeds erger drukkende gevoel van onveiligheid en gelatenheid te neutraliseren werden de leiders van de Nieuwe-Ordebewegingen af en toe door de bezetter over de suksessen van zijn politie geïnformeerd ⁽⁴⁵⁾, zonder dat hij er evenwel in slaagde de opgejaagde volgelingen gerust te stellen ⁽⁴⁶⁾. Vandaar het hiervóór al gemelde verwijt van de kollaborateurs aan het adres van het Duitse bezettingsbestuur, tegen de terreur van het verzet lang niet voldoende beschermd te zijn ⁽⁴⁷⁾.

De tweede faktor die het groeiende Duitse gevoel van machteloosheid en onveiligheid verklaart moet worden gezocht in de verplichte tewerkstelling van jonge Belgen in Duitsland. Sedert het einde van 1942 beschikte het verzet, vooral de kommunistische vleugel met de gewapende partizanen, aldus over « een onuitputtelijke wervingsreserve » (*eine ständig fliessende Rekrutierungswelle*) ⁽⁴⁸⁾. Onmiddellijk na het uitvaardigen van de maatregel (verordening van 6 oktober 1942) had Reeder dringend voor de niet te overziene schadelijke gevolgen gewaarschuwd ⁽⁴⁹⁾. Wat hij gevreesd had werd grondig bewaarheid. Het belangrijkste en moeilijkste vraagstuk, zo oordeelde hij in december 1943, is dat van de « arbeidsinzet ». « Sedert lang beïnvloedt het op de allerongunstigste wijze de stemming en de rust in het ambtsgebied ⁽⁵⁰⁾. » Om te bewijzen dat de steeds toenemende onveiligheid in België een rechtstreeks gevolg was van de verplichte tewerkstelling in Duitsland kwam hij met cijfers voor de dag. 74 % van de onlangs (dat is vóór november 1943) opgepakte bendeleden die hun woon- en werkplaats verlaten hadden, waren jonge werkweigeraars die door speciaal daartoe in het leven geroepen organisaties werden opgevangen ⁽⁵¹⁾. Van de 778 in 1920/21 geboren

(44) Het bezettingsbestuur pakte begin april 1943 breed uit met een persbericht over de suksessen van de Duitse politie (*Bijdragen*, 5, augustus 1978, p. 118). Dat gebeurde nog eens een jaar later. Vgl. *Volk en Staat*, 8 april 1944 : *Sukseerijke bestrijding der terroristen*.

(45) Het verschijnen van de twee ambtelijke mededelingen (zie vorige noot) werd telkens voorafgegaan door een bespreking waarop woordvoerders van het bezettingsbestuur en van de Sipo de leiders der Nieuwe-Ordebewegingen gedetailleerde inlichtingen verschaften over de in de strijd tegen het verzet bereikte resultaten. Om zijn geterroriseerde volgelingen in Limburg en elders een hart onder de riem te steken zou Elias in zijn grote rede te Hasselt op 23 januari 1944 verklaren : « Ik heb de bewijzen in mijn handen dat meer dan 70 t.h. van de moordenaars zijn aangehouden, terechtgesteld werden of terechtgesteld zullen worden » (*Volk en Staat*, 25 en 26 januari 1944).

(46) Verslag Brünner, p. 2 (als noot 41).

(47) Hiervóór, p. 7.

(48) TB 25 (T-501, 106, 540).

(49) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 7.

(50) TB 25 (T-501, 106, 484). Over de toenemende onveiligheid in België tengevolge van de verplichte tewerkstelling, zie nog hetzelfde TB (T-501, 106, 477).

(51) TB 25 (T-501, 106, 484). In een verslag over de toestand in België in december 1943 nam Bergers *Germanische Leitstelle* zonder kommentaar die cijfers van Reeder over (PAB, *Inland* II g, 294, *Waffen-SS*, 1941-44).

spoorwegaarbeiders die eind september 1943 voor de verplichte tewerkstelling waren opgeroepen, verschenen er ternauwernood 68 op het appel. Reeder wist dat talrijke spoorwegaarbeiders-werkweigeraars sabotage uitvoerden en wegens hun beroepskennis als « zeer gevaarlijk » moesten worden beschouwd. Maar die verdachten als gijzelaars aanhouden was nog gevaarlijker wegens de « ernstige reacties » (stakingen) die ze ongetwijfeld zouden uitlokken ⁽⁵²⁾. (De dienst der Duitse spoorwegen in België beschikte nochtans over een speciale politie.) Ook von Falkenhausen zag duidelijk het oorzake-lijk verband tussen de verplichte tewerkstelling en de toenemende onveiligheid. Begin november schreef hij aan de *Oberbefehlshaber West* dat de benden die misdaad en terreur over het land zaaiden, tengevolge van de verplichte tewerkstelling drie- tot viermaal hun getalsterkte van voorheen hadden bereikt. Ettelijke keren heb ik gewaarschuwd, merkte hij op, maar men heeft niet geluisterd. « Het is », besloot hij mistroostig en in afgewogen bewoordingen, « buitengewoon moeilijk de gevolgen voor veiligheid en orde te beperken ⁽⁵³⁾. » Een ander onverdacht getuigenis, ontleend aan de verbazend nuchtere memorie van een leidend rexist over de toestand in België begin 1944, moge hier nog volgen : *La mobilisation de la main-d'œuvre par l'Allemagne est la faute la plus évidente et la plus irréparable qui ait été commise dans l'espace belge* ⁽⁵⁴⁾. Een vooraanstaand lid van de Sipo-SD te Luik, die met de materie zeker bekend is, karakteriseerde na de oorlog, gedurende de instructie van zijn proces, de verplichte tewerkstelling in Duitsland als « hét grote gevaar in de rug van ons Atlantisch front ⁽⁵⁵⁾ ».

Als derde verklarende faktor geldt de vijandige lijdzaamheid van de Belgische justitie en politie waardoor het verzet, van zijn juridische straffeloosheid verzekerd, nagenoeg over volledige vrijheid van beweging beschikte. Van dodelijke aanslagen op (echte of vermeende) kollaborateurs kwamen de Belgische bevoegde diensten de daders (echte of vermeende verzetslieden) meestal niet op het spoor. De gezaghebbende magistraat Maréchal, raadsheer bij het Hof van Beroep te Brussel en die als voorzitter van de krijgsraad aldaar de debatten in het proces-von Falkenhausen leidde, verklaarde in het openbaar en in de uitoefening van zijn hoge funktie, dat de Belgische jurisdicties gedurende de bezetting niet handelend waren opgetreden in het onderzoek en de berechting van aanslagen op personen wanneer het « om leden van de Nieuwe Orde ging ». Hij voegde er echter onmiddellijk aan toe dat de Belgische justitie niet lijdzaam gebleven was *lorsqu'il s'agissait d'actes de banditisme* ⁽⁵⁶⁾. (Men mag veronderstellen dat voorzitter Maréchal niet

(52) TB 25 (T-501, 106, 484-485).

(53) MBBNf, KdoSt Ia, aan *Oberbefehlshaber West*, *Geheim*, 10 november 1943 (T-501, 96, 267).

(54) NCWO II, *Archives Rex*, nr. 324, p. 111-112.

(55) Het gaat hier om G. Lucke, leider van het referaat 1 in de afdeling IV (Gestapo) van de Sipo-SD Luik. Lucke was bevoegd voor het opsporen van het linkse verzet (Proc. Sipo-SD Luik, schrift Lucke, in NCWO II, BMG/DJ, VII).

(56) Proc. vF., zittingsblad van 6 oktober 1950, p. 2. De verklaring van voorzitter Maréchal volgde onmiddellijk op de bewering van von Clär, *Oberfeldkommandant* te Luik, als zou de Belgische justitie « ongelukkigerwijs » niet voldoende kordaat zijn opgetreden bij het vervolgen van daders van aanslagen op personen. Als verantwoor-

het patriottisch banditisme bedoelde, hoewel het gedurende de bezetting uiterst moeilijk was de grens te trekken tussen die vorm van vaderlandsliefde en het vulgaire banditisme.) De passiviteit van de Belgische justitie verklaart niet enkel dat er in België betrekkelijk meer gijzelaars voor het Duitse executiepeloton dan in Frankrijk verschenen ⁽⁵⁷⁾. Zij schiep ook de juridische en feitelijke mogelijkheid tot het stijgende aantal gewelddaden van het verzet tegen kollaborateurs — een ontwikkeling die op haar beurt de tegenterreur van de kollaboratie zou uitlokken. Op die logische en kronologische spiraal van geweld en tegengeweld komen wij nog terug.

Eerst besteden wij even aandacht aan enkele cijfers die de passiviteit van het Belgische gerecht gedurende de bezetting illustreren. Het is bekend dat oorlog en bezetting kriminogeen zijn ⁽⁵⁸⁾. Zij vormen de gunstige voedingsbodem voor zowel de totale misdadigheid als voor het deel dat men de naamloze of verholen en daarom ongestrafte misdadigheid noemt. In zoverre de bezetter en zijn medestanders ook van binnenuit, door het verzet, in het nauw gedreven worden en de bevoegde inheemse diensten van het bezette land niet ingrijpen groeit de ongestrafte misdadigheid in nog grotere mate aan dan de totale. Men begrijpt gemakkelijk waarom : op grond van vaderlandslievende en(of) ideologische overwegingen waardoor ze weigeren het risico te aanvaarden medeplichtig te zijn aan de bestraffing van landgenoten die zich schuldig hebben gemaakt aan gewelddaden tegen de bezetter en kollaborateur, verkiezen justitie en politie, ook in gevallen van « onecht verzet » ⁽⁵⁹⁾, door passiviteit de daders straffeloosheid te verzekeren. Steunend op het beschikbare gerechtelijke bronnenmateriaal heeft de statisticus Ledent in twee opzienbarende artikels ⁽⁶⁰⁾ berekend dat er in 1939 238 zware misdaden op personen gepleegd werden (dodungen en lichamelijk letsel met de dood als gevolg). Van niet minder dan 188 bleven de daders toen onbekend. Slechts 50 gevallen konden worden bestraft. In 1943, ten-

delijke voor de veiligheid in zijn ambtsgebied beklemtoonde von Clär géén onderscheid te hebben gemaakt tussen moorden op kollaborateurs en andere moorden. Vgl. nog de uitspraak van G. Schuind, sekretaris-generaal van justitie, op de vergadering van het comité der sekretarissen-generaal van 20 november 1941. De discussie gaat over enkele recente politieke moorden. De slachtoffers, aldus Schuind, staan bekend als sympathisanten met de Nieuwe Orde. *Il est parfaitement inutile de supposer que nos compatriotes pourraient aider à la découverte des coupables* (DE LANDSHEERE-OOMS, *La Belgique sous les nazis*, II, p. 487).

(57) Zie nader, hierachter, p.60. Over het oorzakelijk verband tussen de passiviteit van de bevoegde Belgische diensten en het terechtstellen van gijzelaars, vgl. het geheim verslag van von Craushaar, *Militärverwaltungsvicechef* te Brussel, van 10 september 1943, p. 7 (Proc. vF. 1751) en de bekendmaking van von Falkenhausen van 30 november 1943 (hierachter, p. 44).

(58) J. DUPREEL, *La criminalité de droit commun en Belgique durant la deuxième guerre mondiale*, in : *Bulletin de l'Administration pénitentiaire*, december 1956, p. 277-287, hier p. 278-279.

(59) De term ontlede wij aan DUPREEL, *op. cit.*, p. 278, die het onderscheid maakt tussen *la résistance héroïque et pure* en *la fausse résistance, banditisme essayant de se camoufler sous les apparences du patriotisme*. Ook C. heeft het in zijn in noot 63 vermelde artikel (p. 228) over talrijke *actes commis abusivement au nom de la Résistance*.

(60) R. LEDENT, *Statistiques judiciaires. La criminalité impunie en Belgique*, in : *Bulletin de l'Institut National de Statistique*, 1951, p. 1510-1521 en p. 1747-1755.

gevolge van oorlog en bezetting, waren die cijfers gestegen tot respectievelijk 792 (gepleegde), 755 (naamloze) en 37 (bestrafte). Hetzelfde verschijnsel, maar nog scherper afgetekend, doet zich voor in 1944 : van de 1428 gepleegde bloedige misdaden (*crimes de sang*) zouden er 1411 naamloos gebleven zijn en konden van slechts 17 de daders worden gevat⁽⁶¹⁾. De stijging van de verholen misdadigheid tijdens de bezetting blijkt ook uit de volgende cijfers : indien er in 1939 1000 bloedige misdaden gepleegd waren dan zouden er, volgens Ledent, 790 onbestraft gebleven zijn ; in 1943, 953 ; in 1944, 988⁽⁶²⁾. Het zijn onthutsende cijfers, die wellicht voor discussie vatbaar zijn⁽⁶³⁾. Maar de strekking : stijging van de misdadigheid in haar geheel en nog forsere stijging van de niet gestrafte, is onbetwistbaar. Het ligt voor de hand dat de bloedige aanslagen op echte of vermeende kollaborateurs onder de rubriek *naamloze* of verholen misdadigheid gerangschikt werden. Hetzelfde geldt voor de (veel minder talrijke) door kollaborateurs gepleegde vergeldingsmoorden⁽⁶⁴⁾. Over 't algemeen was in dit geval vervolging door het Belgische gerecht moeilijk omdat de daders bescherming genoten niet van het gevestigde bezettingsbestuur, maar van een SS-dienst als de *Dienststelle Jungclaus*, of vervolgd werden door het *SS- und Polizeigericht* te Brussel⁽⁶⁵⁾.

Bleven de Belgische politiediensten en het gerechtelijke apparaat meestal toekijken wanneer het er om ging dodelijke aanslagen op kollaborateurs op te helderen, wél traden ze normaal in beweging wanneer niet de slachtoffers maar de vermoedelijke daders geacht werden medewerkers van de bezetter te zijn⁽⁶⁶⁾.

(61) LEDENT, *aang. art.*, p. 1516-1521 en 1747-1751, vooral tabel X (p. 1749) en tabel XII (p. 1751). Over hetzelfde onderwerp zie nog L. VIAENE, *Statistiques judiciaires. Crimes laissés sans poursuite, parce que les auteurs étaient inconnus en 1941, 1942 et 1943*, en van dezelfde schrijver *La criminalité anonyme pendant les années de guerre*, in : *Bulletin de l'Institut National de Statistique*, 1946, p. 182-185, en 1947, p. 1515-1519. Wat betreft de stijging van de misdadigheid en de gelijktijdige nog sterkere stijging van de naamloze misdadigheid komt Viaene in wezen tot dezelfde besluiten als Ledent. Deze laatste hield rekening met de cijfers afkomstig van de parketten én van de kabinetten van de onderzoeksrechters, terwijl Viaene zijn studie uitsluitend baseerde op gegevens afkomstig van de parketten. Hoewel de cijfers niet identiek zijn wijzen ze op dezelfde ontwikkeling. Voor de niet vervolgte want naamloze bloedige misdaden stelt Viaene de volgende stijging vast : 1939, 18 ; 1943, 367 ; 1944, 869 (*Bulletin*, 1947, p. 1516). De jaarlijkse totalen ontbreken evenwel.

(62) LEDENT, *aang. art.*, p. 1749.

(63) De besluiten van Ledent lokten kritiek uit. Zie o.m. C[HARLES, procureur des konings te Brussel], *Contribution à l'étude du problème de la criminalité impunie en Belgique*, in : *Bulletin de l'Institut National de Statistique*, 1951, p. 222-235. De schrijver veroordeelt de waarde van het cijfermateriaal, de angewende methode en de interpretaties van Ledent. Op te merken valt nochtans dat C. de indruk verwekt de cijfers betreffende de naamloze misdadigheid tijdens de bezettingsjaren voor het rechterlijk arrondissement Brussel aanvaardbaar te achten aangezien hij er niet nader op ingaat. (De 1940 à 1946 inclus laissés pour mémoire, années de guerre et d'après-guerre). De repliek van Ledent in : *Bulletin*, 1951, p. 235-237.

(64) Leden van het verzet die tijdens operaties in groep tegen militaire eenheden van de bezetter en zijn medestanders het leven verloren worden uiteraard niet als slachtoffers van vergeldingsmoorden beschouwd.

(65) Hierachter, p. 60-71.

(66) Op 23 en 25 augustus 1943 werden te Luik door leden van de plaatselijke rexistische politie en ter vergelding voor de moorden op een aantal rexisten drie politieke

Al van bij het begin van de bezetting koesterde Reeder geen illuzies over de Belgische politie en justitie ⁽⁶⁷⁾. De eerste achtte hij onbetrouwbaar ⁽⁶⁸⁾. Over de tweede zuchtte hij dat ze « geen bruikbaar instrument » kón worden. Maar er was nu eenmaal geen andere ⁽⁶⁹⁾. De ontwikkeling van de toestand zou hem pijnlijk in het gelijk stellen. Om de passiviteit van de Belgische justitie te doorbreken zou de *Militärverwaltung* zich in oktober 1943 tot een schijnbaar verregaande toegeving bereid verklaren. Ook daarop komen wij later terug ⁽⁷⁰⁾.

Interessant zou het zijn details aan de weet te komen over hoe Himmler en de betrokken SS-diensten reageerden op de gevaarlijke ontwikkeling in het ambtsgebied van von Falkenhausen. Het hoeft geen betoog dat de *Reichsführer-SS* en zijn naaste politieke en politiemedewerkers er driftig op uit waren de toenemende machteloosheid van het bezettingsbestuur uit te baten om de benoeming van een HSSPF te Brussel bij Hitler (want hij besliste) als onafwendbaar af te schilderen. Bij gebrek aan voldoende bronnen ⁽⁷¹⁾ moeten wij ons tot twee aanduidingen beperken.

Toen in de eerste dagen van september 1943 een oostfrontvrijwilliger te Schoten (bij Antwerpen) vermoord werd, noteerde de redakteur van de *Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich*, het 14-daagse verslag van de Sipo-SD te Brussel aan het RSHA te Berlijn, dat de verbittering in de gelederen van de Germaanse SS groot was ⁽⁷²⁾. Na die vierde aanslag op leden van de SS verwachtte men van de *Militärverwaltung* dat ze eindelijk gepaste tegenmaatregelen zou treffen. In pro-Duitse kringen, stelde de verslaggever nog vast, groeit de « ontstemming » over de Duitse gezagdragers. « Men hoort er bittere opmerkingen en vestigt er de aandacht op dat nationale Vla-

tegenstanders van kant gemaakt. Onmiddellijk begon de Belgische onderzoeksrechter zijn opsporingen. Reeds op 17 september kon een eerste verdachte gevat worden. Andere aanhoudingen volgden op 29 september, 1 oktober, 24 november 1943 en 26 februari 1944. Begin maart werd de hoofdverdachte, een zekere Pirmolin, gewezen Waals legioensoldaat en verantwoordelijk voor de werving van Waalse oostfrontvrijwilligers te Luik, op dringend verzoek van de procureur des konings aldaar door de Duitsers aangehouden. De 18de onttrok de bezetter, bij monde van de *Oberfeldkommandant* Luik, het dossier aan het Belgische gerecht en kwamen al de reeds op bevel van de onderzoeksrechter aangehouden verdachten onder Duitse jurisdictie. Ze bleven nog slechts enkele maanden opgesloten. Na de oorlog verschenen de daders en mededaders van de drievoudige moord voor het krijgsgerecht te Luik. Pirmolin en een tweede dader werden ter dood veroordeeld en terechtgesteld (NCWO II, BMG/DJ, IXbis). Ook na de moorden door de groep-Verbelen 28 februari 1944 op Belgische notabelen te Brussel gepleegd stelde het Belgische gerecht onmiddellijk een onderzoek in (NCWO II, BMG/DJ, IV).

(67) Reeders klagen over de houding van de Belgische justitie en politie vindt men van december 1940 af duidelijk geformuleerd in nagenoeg al zijn *Tätigkeitsberichte* aan het opperbevel van het landleger.

(68) TB 17, juni-augustus 1941 (T-501, 105, 113 e.v.).

(69) *Uebersicht der Arbeitsleistung der einzelnen Gruppen der Militärverwaltung*, 1-12-1941 - 15-3-1942 (T-501, 105, 646-648).

(70) Hierachter, p. 21-38.

(71) Het archief van het RSHA is voor een groot deel verloren gegaan. Het nog beschikbare deel bevat nagenoeg geen stukken over België tijdens de bezetting.

(72) *Sipo-SD - Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich*, 17/43, 15 september 1943, p. 25.

mingen niet beschermd zijn tegen terroristische aanvallen⁽⁷³⁾. » Als chef van de militaire administratie te Brussel had Reeder het recht om de tekst van de *Meldungen*, die ook aan het OKH gingen, te censureren opdat haar aanzien niet zou worden geschaad. Hij deed het niet omdat hij de werkelijkheid niet kon loochenen. Wel betreurde hij, zoals reeds aangestipt, in zijn *Tätigkeitsbericht* dat bepaalde SS-diensten de verwijten van de kollaborerende Vlamingen aan het adres van de *Militärverwaltung* steunden⁽⁷⁴⁾. Reeds in mei had een bekend propagandist van de DeVlag aan de leiding van zijn organisatie bitter geschreven : « De [Duitse] laksheid tegenover de moordenaars van Vlamingen is spreekwoordelijk geworden⁽⁷⁵⁾. »

Dezelfde klacht vindt men in de brief van een vooraanstaand en bedreigd VNV'er uit het Leuvense aan een Duitse korrespondente : « Door de overgrote verdraagzaamheid en lankmoedigheid der bezettende overheid zijn de rustverstoorders en terroristen met de dag driester geworden. » Nadat er enkele medestanders waren neergeschoten had hij besloten « immer gewapend » te zijn. « Gelukkig », besloot hij, « zijn we eindelijk ondersteund geworden door de Duitse politiediensten om de agitatie van de partizanen wat tegen te gaan en we hebben ook besloten niet te kapituleren⁽⁷⁶⁾. »

Als chef van het *SS-Hauptamt* verwoordde Berger in voorzichtige termen de heersende opvatting van de opperste SS-leiding toen hij, eind december 1943, in een verslag over de toestand in België benadrukte dat « het verlangen naar een unitaire executieve en de adekwate organen hoe langer hoe meer op de voorgrond treedt⁽⁷⁷⁾ ». Wat Berger bedoelt is duidelijk : één politieke politie in België enkel en alleen afhankelijk van het RSHA te Berlijn en niet meer, zij het nog slechts gedeeltelijk, van het bezettingsbestuur te Brussel. Bergers verlangen is onthullend voor de ambtelijke verhouding van de SS-politie tot de *Militärverwaltung* eind 1943 : hoewel de Sipo-SD zich sedert de oprichting, in juli 1940, minder afhankelijk van het bezettingsbestuur heeft kunnen opstellen is de overblijvende ondergeschiktheid nog zó wezenlijk dat ze ervaren wordt als een hinder die slechts verdwijnen zal na de benoeming van een HSSPF te Brussel. Want eerst dan zal de SS-politie in België haar volledige vrijheid van handelen veroveren.

(73) Al in mei 1943 had de redakteur van de *Meldungen* dit thema uitvoerig behandeld. Zich behendig verbergend achter de mening van een « leidende persoonlijkheid in het kamp van de radikale kollaboratie » had hij zijn betoog aldus besloten : indien er geen verandering intreedt, dan wordt de kollaboratie in haar leiding onthoofd en zullen alleen de anglofiele burgerlijke intellectuelen, die Duitsland haten, het nog voor het zeggen hebben (*Sipo-SD - Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich*, 10/43, 1 mei 1943, p. 3).

(74) Hiervóór, p. 7.

(75) T.M. aan de leiding van de DeVlag, 5 mei 1943 (NCWO II, DeVlag, 2, 26).

(76) J.C. aan S., 20 november 1943 (Evdok).

(77) PAB, *Inland IIg*, 294, *Waffen-SS* 1941-44. Het hier geciteerde verslag is er een van de *Germanische Leitstelle* van 21 januari 1944.

§ 2. Duitse tegenmaatregelen.

1. MILITÄRVERWALTUNG EN BELGISCHE JUSTITIE.

DE NIEUWE DUITSE REGELING VAN 8 OKTOBER 1943

Intussen bleef er de SS-leiding niets anders over dan geduld te oefenen en op betere tijden te hopen. Want Reeder hield het been stijf. Voor een van hem onafhankelijke HSSPF, een *Fremdkörper* zoals hij dat heette, was er in zijn *Militärverwaltung* géén plaats. Maar terzelfdertijd mocht hij de vijandig waakzame Himmler niet in de kaart spelen door een beleid dat het bewijs van groeiende Duitse machteloosheid in het ressort zou leveren en de benoeming van een HSSPF als het ware uitlokken. Weshalve hij zich gedwongen zag naar middelen uit te zien die de indruk gaven de positie van de bezettingsadministratie als hoedster van de openbare orde te versterken. Omdat hij in eigen gelederen : *Feldgendarmerie*, *Geheime Feldpolizei* en *Sicherheitspolizei*, niet over de nodige krachten beschikte bleef er hem geen andere uitweg dan een beroep te doen op de medewerking van 1) de Belgische justitie, 2) de Belgische bevolking. Het eerste doelwit trachtte hij te bereiken door een nieuwe regeling van de ambtelijke verhouding bezettingsbestuur-Belgische justitie en politie ; het tweede door de sekretarissen-generaal er toe te bewegen een plechtige oproep tot de bevolking te richten. De twee doelwitten vallen moeilijk te scheiden. Daarom worden ze hier samen behandeld. Uit het verhaal zal blijken dat de handige en vasthoudende Reeder de verwezenlijking van het eerste doelwit ondergeschikt maakte aan het bereiken van het tweede. Het loont dan ook de moeite hem aan het werk te zien, steeds voor ogen houdend dat hij, door een zwak geacht beleid, de tussenkomst van Himmler niet mocht uitlokken.

In de zomer en het najaar van 1943 was de meest dringende taak voor Reeder, de Belgische justitie over te halen haar gevaarlijke passiviteit in de beteugeling van het banditisme en het terrorisme op te geven. Wat kon hij daarvoor in ruil aanbieden ? Men zal zich herinneren dat Schuind, sekretaris-generaal van justitie, destijds, in de eerste helft van 1943, had ingestemd met de berechting door de Belgische rechtbanken van betichten die wegens gewelddaden, zelfs van politieke aard, werden vervolgd, op voorwaarde evenwel dat de bezetter schriftelijk de verbintenis aanging het dossier niet op te eisen, ook niet na het vellen van het vonnis. Wel had de *Militärverwaltung* mondeling haar goede wil betuigd, maar geweigerd had ze een schriftelijke verbintenis aan te gaan ⁽⁷⁸⁾. Schuind had daarmee geen genoegen genomen. Op 17 september werd tegen de onwillige sekretaris-generaal, o.m. daarom, ambtsverbod uitgesproken. Zijn opvolger was de ons reeds bekende de Foy. Op 8 oktober vaardigde von Falkenhausen een bevel uit dat op verrassende

(78) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 123-127.

wijze het standpunt van de afgezette Schuind vertolkte. Dit bevel, bestemd voor de vier *Oberfeldkommandanturen* (Brussel, Luik, Gent en Bergen), schreef inderdaad voor dat verdachten die wegens gewelpleging (onwettig wapenbezit en -gebruik) door Belgische diensten in hechtenis waren genomen, uitsluitend onder Belgische jurisdictie zouden blijven voor zover evenwel de Duitse belangen niet in het gedrang kwamen ⁽⁷⁹⁾.

De vraag rijst : hoe te verklaren dat de bezettende overheid begin oktober zo bereid was de Foy het geschenk aan te bieden dat ze de afgezette Schuind zo hardnekkig had geweigerd (schriftelijk althans) ? De Duitse overwegingen bij de aanstelling van de Foy tot een zo belangrijke functie als die van sekretaris-generaal van justitie zijn niet voldoende bekend. Het is niet uitgesloten dat de (al of niet gegronde) goede faam van de Foy bij bepaalde Duitse diensten, op grond van zijn vooroorlogse activiteit als chef van de Openbare Veiligheid, hem bij zijn ambtsaanvaarding een gunstig vooroordeel heeft bezorgd ⁽⁸⁰⁾. Beslissend voor de nieuwe Duitse regeling van 8 oktober was evenwel *niet* enige voorkomendheid ten opzichte van de nieuwe sekretaris-generaal, maar de uiterst kritieke toestand waarin het bezette België zich toen bevond. Tamelijk nauwkeurig kan de geschiedschrijver de gedachtengang van het bezettingsbestuur en van de regionale SS-politie reconstrueren ⁽⁸¹⁾. Zo redeneerden zij.

De bestrijding van de benden is normaal de taak van de *Sicherheitspolizei* en van de *Geheime Feldpolizei* in samenwerking met speciale politie-eenheden (*Jagdschutzkommandos*). Deze laatste zijn echter niet in voldoende aantal beschikbaar. Voor de inzet van speciale SS-politieregimenten, die deel uitmaken van de *Waffen-SS*, was de toelating van Himmler nodig. Die vorm van afhankelijkheid van de *Reichsführer-SS* wensten von Falkenhausen en Reeder te vermijden. De *Feldgendarmarie* is numeriek te zwak en zij heeft trouwens een andere taak. Daarom moeten de eigenlijke bezettingstroepen meer dan vroeger met politieopdrachten worden belast en daartoe ook opgeleid. Hetzelfde geldt voor bewakingseenheden als de Vlaamse Wacht

(79) TB 25 (T-501, 106, 692-698).

(80) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 127 e.v.

(81) Vgl. TB 25 (T-501, 106, 538-540) en de belangrijke aantekening over de bespreking in de schoot van de *Kommandostab* van het bezettingsbestuur te Brussel betreffende de *Bandenbekämpfung* (5 oktober 1943). Aan die bespreking namen vertegenwoordigers van al de bij de veiligheid betrokken diensten deel, met inbegrip van de Sipo-SD. Van de toen getroffen besluiten verdienen vermelding : 2) *Feldgendarmarie muss entlastet und für eigen Aufgaben freigemacht. Dagegen sollen Landeschützen in polizeilichen Aufgaben mit eingesetzt werden. Die Ausbildung der Landeschützen im polizeilichen Dienst muss verbessert werden. ...* 3) *Die belgische Gendarmerie soll vermehrt zur Bandenbekämpfung eingesetzt werden und dadurch eigene militärische und polizeiliche Kräfte entlasten...* 4) *Die in den Ardennengebiet eingesetzten Jagdschutzkommandos (Sicherungskommandos) sollen vermehrt und zur Bandenbekämpfung mit eingesetzt werden* (T-501, 94, 244-245). Men lette op de datum van de bespreking : 5 oktober 1943, dat is drie dagen vóór het uitvaardigen van het hier besproken bevel van von Falkenhausen.

en de *Garde Wallonne* ⁽⁸²⁾. Maar de tijd dringt. Rekening houdend met de numerieke zwakheid van de Duitse executieve en haar beperkte technische middelen is het « van beslissende betekenis » een beroep te doen op de Belgische politie, inzonderheid op de Rijkswacht. Een doeltreffend inschakelen van deze formatie vergt evenwel een technisch betere bewapening en psychologisch het wegnemen van het « odium » dat op de manschappen weegt. Gelet op de Duitse voorschriften moeten zij inderdaad de aangehouden « wapendragers » aan de bezetter overleveren. Zodoende worden zij leveranciers van verdachten aan het vijandelijke krijgsgerecht dat onwettig wapenbezit met de dood bestraft. Bevolking en rijkswachters aanvaarden zo'n « oneerlijke » gedraging niet, ook al zijn de verdachten soms echte bandieten. Daar komt nog bij dat het Belgische strafwetboek de uitlevering van landgenoten aan een vijandige mogendheid zwaar bestraft. De Duitsvijandige Belgische justitie laat niet na nu reeds met naoorlogse sankties te dreigen. Ander en wellicht het doorslaggevend argument : de *Sipo* zelf heeft er bij Reeder de aandacht op gevestigd dat ze in strijd tegen banditisme en terrorisme, de medewerking van de Belgische politie dringend nodig heeft ⁽⁸³⁾. Er kan dus moeilijk twijfel over bestaan dat, om Reeder te citeren, « de inschakeling van de Belgische politie in de strijd tegen de steeds toenemende activiteit van de benden het gevolg is van de numerieke zwakheid der beschikbare Duitse politiekrachten ⁽⁸⁴⁾ ». Reeder heeft dat overigens na de oorlog uitdrukkelijk toegegeven ⁽⁸⁵⁾.

Het initiatief tot de nieuwe regeling van de betrekkingen bezettingsbestuur-Belgische justitie was uit Luik gekomen. Meer nog dan Brussel en Charleroi was de woelige stede een haard van voortdurende onrust onder de vorm van sabotage en aanslagen of personen ⁽⁸⁶⁾. Eind juli al had *Oberfeld-*

(82) MBBNf, KdoSt Ia, bevel van 1 november 1943 : *Ich beauftrage Oberst Hegwein in meinem Stabe mit der Bearbeitung der Ausbildung meiner Sicherungs- und Landeschützenverbände sowie der flämischen und wallonischen Wachabteilungen* (T-501, 96, 204).

(83) *Die Sicherheitspolizei selbst hat darauf hingewiesen, dass sie beim Ueberhandnehmen des Banditenunwesens dieser Unterstützung durch die Landeseigene Polizei-exekutive dringend bedarf* (TB 26, T-501, 106, 540).

(84) *Die Einschaltung der belgischen Polizeiexekutive in den Kampf gegen das Banditenunwesen, die durch die geringe Zahl der zur Verfügung stehenden deutschen Exekutivkräfte bedingt ist...* (TB 26, T-501, 106, 770). In de dezelfde zin de instructie van von Falkenhausen van 11 oktober 1943 aan de *Oberfeldkommandanten* bij het toesturen van zijn bevel van de 8e (T-501, 96, 234-235).

(85) Verhoord over de bedoeling van het bevel van 8 oktober 1943 zou Reeder op 26 februari 1947, gedurende de instructie van het naoorlogse proces-Schuind, uitdrukkelijk wijzen op de passiviteit van de Belgische justitie en het toenemende aantal aanslagen. *Comme les services allemands ne pouvaient suffir à combattre efficacement cette activité, l'administration militaire allemande cherchait à conclure un règlement avec les services de la justice belge*. In een kort nadien opgestelde maar niet gedateerde notitie bij dit verhoor schrijft Schuind op zijn beurt : *En 1943, lorsque les Allemands, se sentant débordés, ont spontanément offert à M. de Foy la promesse formelle que, depuis 1942, ils avaient refusée* (NCWO II, Fonds L'An Quarante, Papieren Schuind, 97).

(86) *Volk en Staat* van 5 augustus 1943 karakterizeerde Luik als « het luilekkerland der bandieten ». In het nummer van 24 juli had de krant een artikel overgenomen uit *La Légia*, gepubliceerd in grote opmaak : *Het roven viert hoogtij*.

kommandant von Clär in zijn ambtsgebied (de provincies Luik en Luxemburg), bij wijze van proef, het stelsel ingevoerd dat von Falkenhausen twee maanden later door zijn bevel van 8 oktober voor geheel België rechtsgeldig zou verklaren⁽⁸⁷⁾. Geen wonder dat de eerste resultaten van de nieuwe regeling die Reeder zo hoopvol schenen te stemmen, Luik en omstreken betroffen. « Meer dan 100 bandieten in twee maanden (augustus en september) aangehouden », juichte hij⁽⁸⁸⁾. (Maar begin november al moest Joba, adjunkt-hoofdkommissaris van politie te Luik, met zijn leven betalen voor zijn ambtelijke kollaboratie met de bezetter⁽⁸⁹⁾.) Nieuwe juichkreten van Reeder, een paar maanden later : « meer dan 1450 bandieten sedert 21 oktober 1943 door de gendarmerie aangehouden⁽⁹⁰⁾ ».

Men mag zich door dit zwaaien met cijfers, wat hoofdzakelijk slechts oogverblindend moest werken op een potkijker als Himmler, niet tot het besluit laten verleiden dat de bezetter op weg was de toestand te gaan beheersen. De waarheid is dat trots de suksessen van de Duitse politie en de medewerking van sommige eenheden van de Belgische gendarmerie ; in weerwil ook van het groeiende besef bij de bevolking dat banditisme en vaderlandsliefde niet steeds identiek waren, en van de bereidheid van de Belgische rechtbanken om daden van banditisme strenger te bestraffen, « de aktiviteit van het terrorisme in golven op- en neergaand, aanhoudend sterk was gebleven⁽⁹¹⁾ ». Reeder zelf moest het toegeven. Toen hij met zijn cijfers uitpakte wist hij dat slechts bepaalde, uit jongere « uitgezochte gendarmes » samengestelde eenheden, zich verdienstelijk hadden gemaakt in de bekämpfung van banditisme en terrorisme. Hij maakte dan ook een duidelijk onderscheid tussen het jongere mobiele korps en de « uiterst onbetrouwbare territoriale gendarmerie », welke laatste hij mettertijd totaal wenste uit te schakelen⁽⁹²⁾. Hij liet niet na te onderstrepen dat het stijgend aantal aanslagen op gendarmen « het bewijs levert dat hun optreden de haat van de terroristen uitlokte⁽⁹³⁾ ».

Overigens verlieze men niet uit het oog dat het bevel van von Falkenhausen van 8 oktober (voorlopig) enkel bindend was voor de Duitse dien-

(87) TB 25 (T-501, 106, 540). *Volk en Staat*, 24 juli 1943. Proc. vF., zittingsblad van 6 november (getuigenis van Busch, *Verwaltungschef* OFK Luik) en van 7 november 1950 (verklaring van Reeder). De pleitnota's van Veldekens, advocaat van von Clär in het proces-von Falkenhausen (NCWO II, proc. von Clär, karton *Jugement et notes de plaidoirie*). Ook de *Oberfeldkommandant* te Brussel trof in juli 1943 met Binnenlandse Zaken een akkoord dat veel gelijkenis vertoont met het Luikse voorbeeld (A. VAN COPPENOLLE, *Wat ik nog te zeggen heb*, Antwerpen, s.d., p. 81).

(88) TB 25 (T-501, 106, 540).

(89) *Le Pays Réel*, 11 novembre 1943 : *Un crime qui appelle la vengeance*. In haar nummer van 12 oktober had de krant op de eerste bladzijde een artikel gepubliceerd onder de titel *Le corps de police de Liège fait la vie dure aux gangsters Ce qui est possible à Liège devrait l'être ailleurs*. Luik is nog steeds een *paradis des gangsters*, luidt het in dit artikel.

(90) TB 26 (T-501, 106, 693).

(91) Als vorige noot.

(92) TB 25 (T-501, 106, 540) en TB 26 (T-501, 106, 690-691).

(93) TB 25 (T-501, 106, 544).

sten. Uit niets blijkt dat de Belgische justitie en politie ten gevolge van dit bevel, dat zij ambtelijk niet kenden, een grotere ijver aan de dag hebben gelegd dan vroeger. Nog eind november verloor de *Militärbefehlshaber* zijn geduld toen hij openlijk de Belgische diensten wegens hun voortdurende passiviteit heftig aanviel. In de uitvoerige ambtelijke bekendmaking van de 30ste die de terechtstelling van 29 gijzelaars aankondigde⁽⁹⁴⁾, kregen de « voor de onderdrukking van misdaden bevoegde Belgische overheden » een forse veeg uit de pan omdat ze er nog niet in geslaagd waren « het latente gevaar te bezweren, dat in het steeds dreigende misdadige optreden van illegale zijde besloten ligt ». Aan het slot van dit officiële stuk werd de Belgische justitie andermaal negatief vermeld toen de *Militärbefehlshaber* de bevoegde Belgische overheden, « inzonderheid de daartoe bevoegde gerechtelijke instanties » opriep, in samenwerking met de bevolking, « voortaan meer dan tot-nogtoe geschied is, het hunne ertoe bij te dragen om de misdadigers en hun aanhangers te doen aanhouden en onschadelijk te maken ». Klaarblijkelijk bekentenis van machteloosheid uit de mond van de hoogste Duitse gezagdrager in het bezette België is niet denkbaar.

De schriftelijke verbintenis van de bezetter jegens de Foy en die Schuind destijds met zoveel aandrang had verlangd, dateert pas van 18 december, ruim twee maanden dus nadat von Falkenhausen zijn bevel van 8 oktober had uitgevaardigd. Ze kwam zo laat omdat Reeder er niet toe bereid was iets te schenken zonder er zeker van te zijn dat hij van Belgische zijde iets in ruil bekam, nl. een oproep van de sekretarissen-generaal tot de bevolking om mee te werken aan de beteugeling van het banditisme, plus twee besluiten van Justitie betreffende dezelfde materie.

DE OPROEP VAN DE SEKRETARISSEN-GENERAAL VAN 10 DECEMBER 1943. VOORGESCHIEDENIS.

Opnieuw onderbreken wij het kronologische verhaal om de voorgeschiedenis van de oproep en van de twee besluiten te schetsen. Het moge waar zijn dat de oproep en de daaraan verbonden Duitse toegeving zonder noemenswaardige gevolgen gebleven zijn. Het stukje voorgeschiedenis dat hier volgt is echter rijk aan betekenis voor de kennis van de toestand in het bezette België tijdens het laatste halfjaar van 1943. Het bewijst tevens dat het bezettingsbestuur in verlegenheid verkeerde en er veel voor over had om, door een berekende toegeving, de lijdzaamheid van de Belgische justitie en politie te doorbreken.

De oproep van de sekretarissen-generaal tot de bevolking dateert van 10 december 1943. Zijn voorgeschiedenis gaat terug tot de vergadering van

(94) Tekst in *Volk en Staat*, 1 december 1943.

het komitee van 9 juli ⁽⁹⁵⁾. Toen bepleitten De Winter (Landbouw en Bevoorrading) en Romsée (Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid) bij hun kollega's de noodzakelijkheid onverwijld maatregelen tegen zegeldiefstal en daden van banditisme te treffen. De twee sekretarissen-generaal betreurden de passiviteit van het gerecht. Op de bijeenkomst van de 30ste bracht De Winter voor de tweede maal de kwestie ter tafel ⁽⁹⁶⁾. Opnieuw kreeg hij de steun van Romsée. Schuind, die zich als sekretaris-generaal van justitie bekibbeld voelde, antwoordde dat de magistratuur en hij zelf zich van hun verantwoordelijkheid volkomen bewust waren. Voorzitter Plisnier viel Schuind bij. De kapitale kwestie aansnijdend betoogde hij : men moet aanvaarden dat de rechterlijke macht geen Belgen aan de bezetter overlevert. Er werd toen geen beslissing getroffen. Onmiddellijk na de vakantie (3 september) hernam de discussie in de schoot van het komitee ⁽⁹⁷⁾. Met nadruk bracht Romsée in het midden dat de vernielingen van de oogst een gevaar voor de bevoorrading van de bevolking zouden gaan betekenen. « Al de leden betreuren deze onbekookte daden waaraan de verklaringen van de radio van Londen niet vreemd zijn », noteerde de sekretaris van het komitee ⁽⁹⁸⁾. Veertien dagen gingen voorbij. Op 17 september alarmeerde De Winter andermaal zijn kollega's ⁽⁹⁹⁾. Romsée zei niet te geloven dat het banditisme voor een groot deel het werk was van « werkweigeraars ». Gesteund door De Winter betreurde hij eens te meer de passiviteit van de Belgische justitie. Zoals te verwachten was slikte Schuind het verwijt niet. De Belgische overheid « kan de plannen van de vijand niet dienen », was zijn antwoord — ook zijn laatste woord in de discussie. Enkele uren later legde de bezetter hem ambtsverbod op.

Het duurde drie weken eer de kwestie opnieuw ter sprake kwam. Op de vergadering van 8 oktober vroegen De Winter en Romsée de aandacht van hun kollega's voor drie uitvoerige nota's over de sabotage van de bevoorrading en de verstoring van de openbare orde ⁽¹⁰⁰⁾. Voor de vierde maal sedert het begin van juli bepleitten beiden bij hoogdringendheid de nodige maatregelen te treffen. Een konkrete suggestie deed De Winter toen hij voorzitter Plisnier vroeg de mogelijkheid te onderzoeken contact op te nemen met invloedrijke personen in het land, kardinaal Van Roey bv., ge-

(95) KSG, 9 juli 1943 (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

(96) Als vorige noot, 30 juli 1943.

(97) Als vorige noot, 3 september 1943.

(98) *Tous les membres déplorent ces actes inconsidérés auxquels malheureusement ne sont pas étrangères les déclarations faites à la Radio de Londres. Er stond eerst : Déclarations faites par certaines personnalités à Londres.*

(99) KSG, 17 september 1943 (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

(100) Als vorige noot, 8 oktober 1943. Twee nota's betreffen de sabotage van de bevoorrading ; ze dateren van 1 en 5 oktober 1943 en zijn getekend E. De Winter. Een derde nota, getiteld *Note relative aux actes troublant l'ordre public*, is niet gedateerd en evenmin getekend. Zij is het werk van de diensten van Romsée. Uit de inhoud blijkt dat het stuk begin oktober werd opgesteld. De drie voor de kennis van de toestand in België in het tweede halfjaar van 1943 buitengewoon belangrijke dokumenten werden gepubliceerd in *Les secrétaires généraux face à l'occupant 1940-1944*, uitg. J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, Brussel, 1974, p. 221-249.

wezen ministers, om hen over te halen « een oproep tot het land te richten teneinde eenieder het besef bij te brengen wat zijn plicht hem in deze moeilijke tijden voorschrijft ⁽¹⁰¹⁾ ». Van zijn kant wendde Romsée zich opnieuw tot zijn kollega van justitie (dat was sedert 1 oktober de Foy), lucht gevend aan zijn ongenoegen over de passiviteit van de magistratuur. Onmiddellijk daarbij aansluitend volgde een waarschuwing die slechts zin krijgt in het geheel van Reeders strijd tegen de benoeming van een HSSPF te Brussel : slagen de verantwoordelijke Belgische diensten er niet in de misdadigheid die onder het mom van vaderlandsliefde aanzienlijk gestegen is, in te dammen, « dan zullen er spoedig andere veel krachtiger maatregelen moeten volgen ». Voorzitter Plisnier gaf toe dat de Belgische autoriteiten de toestand niet meer beheersten, maar hij achtte de verwijten van Romsée ten opzichte van de magistratuur, ongegrond. Evenals De Winter en Romsée bevestigde de Foy de ernst van de toestand. De politiediensten zijn overrompeld omdat ze niet over de nodige middelen (wapens en voertuigen) beschikken. Overigens draagt de bezetter zelf door zijn beleid (zinspeling op de verplichte tewerkstelling in Duitsland), mede schuld voor de uitbreiding van banditisme en sabotage ⁽¹⁰²⁾.

Hier mengt De Winter zich ten tweeden male in het debat. Men heeft het steeds over afweermaatregelen tegen sabotage en banditisme, zo vangt hij zijn tussenkomst aan. Waar het nu allereerst op aankomt is, het middel te vinden om bepaalde kringen van de bevolking te doen inzien hoe gevaarlijk de toestand zich ontwikkeld heeft. Een ommekeer in de publieke opinie is nodig. Tussenkomst van voorzitter Plisnier : welke leidende kringen zouden benaderd moeten worden ? Hij kent geen hoogwaardigheidsbekleders die proberen « de door sommige Belgen gepleegde daden aan te moedigen of te verontschuldigen ». Waarop De Winter antwoordde dat een oproep van de kardinaal of andere invloedrijke personen wellicht het klimaat zou kunnen wijzigen. Hij betreurde « dat sommige Belgische stemmen uit Londen stelselmatig verwarring in bezet België zaaien ⁽¹⁰³⁾ ». Plisnier vroeg bedenktijd, maar voegde er dadelijk aan toe, niet te geloven in de doeltreffendheid van een oproep zij het van het comité (waarover De Winter, volgens de notulen, met geen woord gerept had) noch van andere voorname personen. Het comité heeft geen vat op de publieke opinie, zo luidde zijn oordeel ; het wordt verantwoordelijk geacht voor door een bepaald departement getroffen impopulaire maatregelen. Die opmerking was de aanleiding tot een scherpe uitval tegen Romsée wie Plisnier politieke beslissingen in

(101) *Il prie M. le Président d'envisager la possibilité de toucher certaines personnalités influentes du pays, par exemple : le Cardinal, des anciens ministres, etc..., afin que celles-ci adressent un appel au pays et fassent comprendre à chacun les devoirs qui les incombent dans ces moments difficiles.*

(102) Ongeveer in dezelfde zin reageerde Schuind toen hij op 30 juli 1943, de kritiek op de magistratuur van Romsée beantwoordend, zei : *L'Administration allemande a créé une criminalité, c'est à elle de la réprimer.*

(103) *Il déplore que certaines voix belges de Londres aient systématiquement jeté le trouble dans les esprits en Belgique occupée.*

de schoenen schoof. Na een vinnige repliek van Romsée haalde De Winter het debat weer op het terrein waar hij het hebben wou : de bevolking moet men duidelijk doen inzien dat het een levensvraagstuk als de bevoorrading geldt. Wederwoord van Plisnier : rekening houdend met de geestesgesteldheid van de bevolking is de bedoelde oproep een « delikate aangelegenheid ». In beginsel akkoord met de geopperde gedachte enkele voorname personen te vragen « een oproep tot kalmte en redelijkheid te doen ». Maar men moet er eerst over nadenken. Nadat Claeys (Verkeerswezen) en De Meyer (Openbare Werken) nog verklaard hadden de suggestie van De Winter te steunen en na een nieuw dringend beroep van deze laatste en van Romsée op al hun kollega's om toch iets te ondernemen, besloot het komitee de voorzitter te volgen en over de kwestie na te denken.

We schrijven 8 oktober 1943. De 19de werd de Foy door Reeder ontvangen. Romsée vergezelde zijn kollega. Het onderhoud is belangrijk omdat het helder inzicht mogelijk maakt in de onderhandelingsstaktiek van de *Militärverwaltungschef* ⁽¹⁰⁴⁾. Behendig bracht hij tegelijkertijd toegevingen en verlangens op tafel, maar besloot met een niet te miskennen dreigement.

De twee belangrijkste toegevingen waren : 1) het bezettingsbestuur had intussen (sedert 8 oktober) aan de *Oberfeldkommandanturen* de vereiste richtlijnen verstrekt om te beletten dat Duitse rechtbanken nog zouden ingrijpen bij vervolging van Belgen wegens banditisme en verboden wapendracht — onder voorbehoud evenwel van misdaden en misdrijven tegen de *Wehrmacht* ⁽¹⁰⁵⁾ ; 2) voor de toepassing van verordeningen aangaande de verplichte tewerkstelling in Duitsland zal de bezettingsadministratie geen beroep meer doen op Belgische politiediensten ⁽¹⁰⁶⁾.

Als tegenprestatie verwachtte Reeder van de sekretarissen-generaal : 1) een krachtdadiger optreden in de strijd tegen het banditisme ; 2) een oproep tot de bevolking met het oog op de medewerking van de « goede burgers » ; 3) kordater bestraffen van onwettig wapenbezit. Dan volgde als besluit het dreigement : levert de Belgische overheid geen ernstige inspanning om de toestand weer te normalizeren, zo zal de *Militärverwaltung* zich gedwongen achten « het vestigen van een ander regime » te overwegen. (Dit dreigement verschaft het bewijs dat het bezettingsbestuur ten einde raad was. Bewust van zijn politionele zwakheid dreigde het met een maatregel waarvan het treffen buiten zijn bevoegdheid lag : over de aard van het bezettingsregime en zelfs de benoeming van een HSSPF besliste, zoals bekend, uitsluitend Hitler.)

(104) KSG, 22 oktober 1943, bijlage : nota opgesteld door de Foy (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

(105) Bedoeld wordt hier het bevel van von Falkenhausen van 8 oktober 1943 (hier-vóór, p. 21).

(106) Een derde Duitse toegeving betrof Schuind : hij kreeg toestemming om zich opnieuw te Brussel te vestigen. Sedert het ambtsverbod van 17 september had hij, op bevel van de bezetter, de stad moeten verlaten.

Bij het einde van het onderhoud verklaarde de Foy een « loyale houding » te zullen aannemen. De ervaring van zijn voorganger Schuind indachtig zei hij voorzichtig, maar ook voldoende duidelijk, vooraf van de bezetter een schriftelijke mededeling zowel aangaande de (Duitse) toegevingen als de verwachte (Belgische) tegenprestaties te verlangen.

Op de vergadering van 22 oktober bracht de sekretaris-generaal van justitie verslag uit over zijn gesprek met Reeder van drie dagen tevoren ⁽¹⁰⁷⁾. Belangrijk is de kommentaar van Romsée : het bezettingsbestuur heeft de schriftelijke waarborg die de Foy met aandrang had gevraagd, nog niet verstrekt ; het is daartoe wel bereid indien de Belgische overheid van haar kant bereid is kordater te keer te gaan tegen het banditisme door hardere bestraffing van onwettig wapenbezit. Men ziet dus dat Reeder zijn taktiek 'voor wat hoort wat' via Romsée doordreef.

Er was een volgende bijeenkomst van het komitee op 29 oktober ⁽¹⁰⁸⁾. Kort voordien moet voorzitter Plisnier *Militärverwaltungsvizechef* von Craushaar hebben gesproken. Als vertegenwoordiger van zijn chef Reeder had von Craushaar toen te kennen gegeven dat, mocht de aktiviteit van de bandieten niet voel- en zichtbaar worden teruggedragen en de sekretarissen-generaal het tot geen krachtdadiger repressie konden brengen, het bezettingsbestuur ertoe gedwongen zou zijn een beroep te doen op bepaalde Belgische politieke formaties om ze politietaken toe te vertrouwen. Welk nieuw dreigement op Plisnier helemaal geen indruk had gemaakt : de *Militärverwaltung* koestere liefst geen illusies over de resultaten, aldus zijn reactie. Daarenboven zal zij, indien zij in haar houding volhardt, rekening moeten houden met « het verdwijnen van de normale politie- en gendarmeriekrachten » en het waarschijnlijke ontslag van al de Belgische ambtenaren. Volgens Plisnier had von Craushaar dan niet verder aangedrongen.

Enige kommentaar is hier niet overbodig. Evenals het dreigement van Reeder, enkele dagen voordien, met een ander bezettingsregime, was dat van von Craushaar met een beroep op bepaalde politieke formaties voor politionele opdrachten, niets méér dan een luidruchtige slag in het water. Voor het bezettingsbestuur was een beroep op het VNV, de DeVlag, de Germaanse SS-Vlaanderen en Rex om politiehulp uitgesloten omdat het die hulp niet wens kon. Een wanhoopsdaad als deze zou bij de bevolking meer negatieve reacties hebben uitgelokt dan de bezetter voordelen geboden. Overigens ziet men niet goed in hoe, in het Vlaamse land, politiek vijandige broeders als het VNV, de DeVlag en de Germaanse SS-Vlaanderen politioneel zouden hebben kunnen samenwerken. Of zou het bezettingsbestuur openlijk een keuze hebben gedaan tot ergernis van de niet verkorene ? Kan men zich ten slotte voorstellen dat Reeder, door zijn beroep op de politiek vijandige

(107) Als noot 104.

(108) Als vorige noot, 29 oktober 1943.

broeders (eigenlijk een bekentenis van onmacht) zó onvoorzichtig zou geweest zijn in de kaart van Himmler te spelen? Nuchter beschouwd waren de twee dreigementen een stukje teater om de sekretarissen-generaal te imponeren. Plisnier trapte niet in de val.

Toen Romsée op de vergadering van het komitee van 29 oktober uit de mond van voorzitter Plisnier vernam waarmee von Craushaar had bedreigd, gaf hij lucht aan zijn verbazing. In april 1941 al, bij zijn ambtsaanvaarding, had hij het bezettingsbestuur zo'n maatregel toch uit het hoofd kunnen praten! Hoofdzaak is het nu, besloot hij, *te vermijden dat de Duitse overheid de benoeming van een HSSPF te Brussel kan rechtvaardigen door het in gebreke blijven van de Belgische politiediensten* ⁽¹⁰⁹⁾. Die waarschuwing van Romsée vergt geen nadere uitleg tenzij dat ze opnieuw volledig past in Reeders strijd tegen Himmler.

Over het verloop van de gedachtenwisseling tussen het bezettingsbestuur en het komitee in november leert het bronnenmateriaal niets omdat er, zeer waarschijnlijk, niets gebeurde. Zal men dit aanslepen verklaren door de voorbereiding op Justitie van de twee door de bezetter gewenste maatregelen, nl. krachtiger beteugeling van onwettig wapenbezit en -gebruik en grotere meegaandheid in de voorwaarden waarop het politie en rijkswacht toegelaten zou zijn van de wapens gebruik te maken? De materie was nieuw noch ingewikkeld en vergde dus geen tijdrovende voorbereidende studie. Veeleer moet de oorzaak van dit temporizeren gezocht worden in de houding van Plisnier die de indruk wenste te vermijden dat het komitee de bezetter terwille wou zijn ⁽¹¹⁰⁾.

Begin december was de leiding van het bezettingsbestuur blijkbaar het wachten beu. von Craushaar ontbood de Foy. Waar blijft de oproep tot de bevolking? vroeg hij met nadruk ⁽¹¹¹⁾. De sekretarissen-generaal zetten toen grote spoed achter de taak. Op de bijeenkomst van het komitee van de 3de stelde de Foy een tekst voor die hij nadien ter goedkeuring aan de *Militärverwaltung* wenste voor te leggen. Tevens informeerde hij zijn collega's geen illuzies te koesteren over de doeltreffendheid van een zulkdanig gebaar. De meerderheid van het komitee dacht er niet anders over maar verklaarde zich in beginsel akkoord met de oproep. Pas een week later, nadat

(109) *Il convient de mettre tout en œuvre pour que l'Autorité allemande ne puisse prétexter la carence des instances belges de police pour trouver une justification à la désignation d'un chef de police allemand en Belgique.* (Als vorige noot en Bijdragen, 5, december 1978, p. 132).

(110) Men zal zich herinneren dat Plisnier op 8 oktober 1943 geremd had bij de bespreking van De Winters suggestie (een oproep van de kardinaal of andere invloedrijke personen tot de bevolking, hiervóór, p. 26). De sekretaris van het komitee had aanvankelijk de grond van Plisniers terughoudendheid aldus samengevat: *Il faut éviter qu'un tel acte puisse être considéré comme un geste de servitude envers l'autorité occupante.* Achteraf werd die tekst geschrapt en vervangen door: *Il ne rejette pas en principe l'idée qui a été émise de demander à quelques personnalités éminentes de faire un appel au calme et à la raison. Mais il convient d'y réfléchir.*

(111) KSG, 3 december 1943 (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

al de sekretarissen-generaal de gelegenheid hadden gekregen de tekst te bestuderen ⁽¹¹²⁾, werd hij eenparig goedgekeurd ⁽¹¹³⁾. De oproep verscheen in de kranten van 12/13 december en werd in het gehele land geafficheerd ⁽¹¹⁴⁾.

Inleidend stelt het komitee in zijn oproep vast dat de « daden van banditisme, vreemd aan elke vaderlandslievende bedoeling, bedenkelijke verhoudingen hebben aangenomen en dat de bevolking dergelijke daden eenparig afkeurt ». Voor de doeltreffende bestrijding van die « voor het land bijzonder ernstige toestand », zo luidt de oproep verder, moeten de bevoegde Belgische diensten kunnen rekenen « op de medewerking van al de weldenkende burgers ». Deze laatsten moeten het zich dan ook tot plicht achten de prokureurs des konings, de politiekommissarissen en de rijkswacht « onverwijld » al de inlichtingen te verschaffen die het gerecht in staat zullen stellen « de daders van die aanslagen op het spoor te komen ».

In de oproep was er geen sprake van politiek terrorisme. Volgens nagenoeg al de sekretarissen-generaal mocht dat niet ⁽¹¹⁵⁾. Er werd enkel gewag gemaakt van dat soort banditisme waar elke vaderlandsliefde vreemd aan was. Voor de kollaborateurs lag het besluit voor de hand : het banditisme en het terrorisme waarvan zij tot dan toe het slachtoffer waren geweest, verdienen geen afkeuring daar er vaderlandslievende overwegingen aan te pas komen. De bevoegde Belgische diensten hoeven de verdachten van dat soort misdaden dan ook niet op te sporen. Van de bevolking (« de weldenkende burgers ») wordt op dit gebied geen medewerking verwacht. Geen wonder dat in rexistische kringen de oproep als « beledigend voor onze doden » (*appel insultant pour nos Morts*) werd geschandvlekt aangezien hij « impliciet de daden van politiek terrorisme goedkeurt ⁽¹¹⁶⁾ ».

(112) Na de principiële goedkeuring van de oproep was Nyns, sekretaris-generaal van openbaar onderwijs, nog aan het woord gekomen. *Sur intervention de M. Nyns quant à la responsabilité qu'encourt chaque secrétaire général dans les actes que les secrétaires généraux sont appelés à accomplir en commun, il est entendu que le texte du projet sera remis à tous les membres, afin de permettre à chacun de faire part à M. de Foy de ses remarques et suggestions éventuelles.* (Als vorige noot).

(113) KSG, 10 december 1943 (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

(114) TB 26 (T-501, 106, 759).

(115) In een uitvoerige memorie over de toestand in het bezette België, opgesteld eind december 1943-begin 1944 door een vooraanstaand rexist (wiens naam onbekend is gebleven), leest men (p. 82-83) : *Un secrétaire d'Ordre Nouveau nous a signalé qu'au cours de la réunion du collège des Secrétaires généraux où ce texte a été rédigé, il avait essayé d'en faire modifier les termes pour y introduire le terrorisme politique; ses collègues de l'ancien régime s'y sont unanimement refusés parce qu'ils ne voulaient pas prendre position dans ce domaine* (NCWO II, Archives Rex, nr. 324). Men mag aannemen dat er, om veiligheidsredenen, van dit deel van de discussie geen melding gemaakt wordt in het proces-verbaal van het komitee. De hier bedoelde sekretaris-generaal was hoogst waarschijnlijk Romsée.

(116) Als vorige noot, p. 82-83 : *Cet appel approuve implicitement les actes de terrorisme politique... C'est cet appel insultant pour nos Morts que l'Administration militaire considère comme un grand succès.* Het verdient opmerking dat de sekretarissen-generaal destijds, in hun oproep van 9 januari 1943 (*Bijdragen*, 5, december 1978, p. 21), geen gewag hadden gemaakt van een vaderlandslievend banditisme en een ander. Eigenlijk was het von Falkenhausen die, in zijn Bekendmaking

Samen met de tekst van de oproep en er onmiddellijk bij aansluitend (zonder er evenwel deel van uit te maken) verscheen in de kranten van 12/13 december een nota van de Algemene Rijkspolitie waarbij het publiek er kennis van kreeg « dat al de gevallen van banditisme en terrorisme schriftelijk of mondeling », onder volstreckte geheimhouding, aan de genoemde dienst meegedeeld konden worden. Voor een oppervlakkig toeschouwer was het alsof de nota het normale verlengstuk vormde van de oproep en de sekretarissen-generaal ook tegen het terrorisme ten strijde trokken ⁽¹¹⁷⁾. Voorzitter Plisnier betreurde die vorm van publikatie en de Foy protesteerde schriftelijk bij zijn kollega van binnenlandse zaken. Ook Romsée verklaarde het « incident », waaraan zijn diensten geen schuld droegen, te betreuren ⁽¹¹⁸⁾.

Dadelijk na de oproep zorgde het Onafhankelijkheidsfront voor een duidelijke waarschuwing. De Belgen mochten niet in de door de sekretarissen-generaal gespannen valstrik trappen. Wie nu zonder oordeel des onderscheids een landgenoot aan de Belgische politiediensten verklikt, moet beseffen dat het slachtoffer gevaar loopt voor het vijandelijke executiepeloton te verschijnen. « Wij keuren krachtadig het banditisme af waarvan de mof en de verkochte pers de schande op de patriotten trachten af te wentelen. De Patriotten zijn geen bandieten, de bandieten zijn geen Patriotten ⁽¹¹⁹⁾. »

Het Onafhankelijkheidsfront maakte zich nodeloos ongerust. Reeder werd het spoedig duidelijk dat de oproep waar hij de sekretarissen-generaal zo hardnekkig om verzocht had, « tot geen beslissende wending had geleid ⁽¹²⁰⁾ ». Niet anders luidde het oordeel van Bergers *Germanische Leitstelle* : in al de bevolkingslagen was slechts met geringe belangstelling

van 30 november 1943 betreffende de terechtstelling van 29 gijzelaars, voor 't eerst in het openbaar het onderscheid had gemaakt tussen « bandieten die buiten de politiek staan » (*apolitische Banditen*) en « enkele terroristengroepen (die) aanslagen plegen met het inzicht leden van Nieuwe-Ordebewegingen af te schrikken en angst aan te jagen of de Duitse *Wehrmacht* en haar instellingen schade te berokkenen » (*Volk en Staat*, 1 december 1943).

(117) In de pers vindt men de eigenlijke oproep door een dubbele afstand en drie sterretjes gescheiden van de nota der Algemene Rijkspolitie. *Volk en Staat* van 12-13 december maakte het onderscheid tussen de twee documenten duidelijk door een tussentitel : *Nota van de Rijkspolitie*. *Le Pays Réel* en *Le Soir* beperkten zich tot drie sterretjes. In zijn perskonferentie van 9 februari 1944 zou Van Coppenolle, chef van de Algemene Rijkspolitie en tevens korpskommandant van de Rijkswacht, geen onderscheid maken tussen « misdadige bandieten en patriotten » of tussen vulgair banditisme en politiek terrorisme (*Volk en Staat*, 10 februari 1944). Zie nog TB 27 (T-501, 106, 927).

(118) KSG, 17 december 1943 (NCWO II, Sekretarissen-generaal).

(119) *Belges ! Attention au piège dissimulé dans l'Appel des Secrétaires Généraux. Aujourd'hui dénoncer sans discernement un patriote aux autorités belges, c'est souvent l'exposer aux pelotons d'exécution de l'ennemi. Nous réproprons avec énergie le banditisme, dont le boche et la presse vendue essaient de rejeter l'opprobre sur les Patriotes. Les Patriotes ne sont pas des bandits. Les bandits ne sont pas des Patriotes.* De waarschuwing van het Onafhankelijkheidsfront verscheen onder de vorm van Nederlandse en Franse plakbrieven, klein formaat (Evdok). Inlichting verstrekt door de h. J. Gotovitch, waarvoor hier onze dank.

(120) TB 26 (T-501, 106, 759).

« kennis genomen van het dokument (121) ». Van de bevolking en de politie viel er inderdaad weinig te verwachten zolang de Belgische magistratuur zelf het bewijs niet had geleverd bereid te zijn tot een krachtdadig optreden tegen banditisme én politiek terrorisme. De bereidheid tot het laatste was uitgesloten omdat de magistraten vanzelfsprekend de vijand niet in de kaart wilden spelen. Wat het eerste betreft : waar lag de grens tussen gewoon banditisme en patriottisch terrorisme (122) ?

Opvallend mag het stilzwijgen van kardinaal Van Roey worden genoemd. Ongeveer een jaar voordien, begin januari 1943, had hij nochtans in een herderlijk schrijven de gewelddaden van het verzet veroordeeld, zij het slechts « terwille van de noodlottige gevolgen voor de bevolking ». Over de « innerlijke boosheid » van de gelaakte feiten had hij zich, « bij gebrek aan de vereiste elementen », niet kunnen uitspreken, beweerde hij. Het verzoek om een tussenkomst was toen uitgegaan van het bezettingsbestuur zelf dat evenwel naar het voorbeeld van de sekretarissen-generaal had kunnen verwijzen (123). Een jaar later maakte dit voorbeeld (de oproep van 10 december) blijkbaar geen indruk op de kardinaal. Vreesde hij de « noodlottige gevolgen voor de bevolking » van het intussen fel toegenomen gewelddadige optreden van het verzet niet meer ? Of vermoedde hij niet dat in december 1943 het gevaar van de benoeming van een HSSPF ten minste even dreigend was geworden als het in januari was geweest ? Het is weinig waarschijnlijk dat de kardinaal over minder informatie beschikte dan de sekretarissen-generaal. Juist is dat Plisnier, door zijn remmend optreden als voorzitter, de suggestie van De Winter in de schoot van het komitee had doen verzenden en dat Van Roey formeel niet om enige tussenkomst was verzocht. Maar het bezettingsbestuur had het wél gedaan. Het had daarbij naar het voorbeeld van kardinaal Liénart verwezen die op 11 november, in een preek te Rijsel, de terreur duidelijk had veroordeeld (124). Ligt de verklaring van het stilzwijgen van Van Roey in het feit dat Reeder niet meer over een handig bemiddelaar als zijn eerste politieke medewerker en vriend, de katoliek Thedieck, beschikte ? Deze had op aandringen van Himmler in april 1943 het land moeten verlaten (125). Gezien de ernst van de toestand eind van het jaar doet deze toevallige omstandigheid weinig ter zake. Om die reden mag het stilzwijgen van de kardinaal aan de vooravond van Kerstdag als een

(121) SS-Hauptamt, Amtsgruppe D, Germanische Leitstelle, Monatsbericht für Dezember 1943, Geheim (PAB, Inland IIg, 294).

(122) Interessant in dit verband is het oordeel van Brunner in zijn in noot 41 reeds vermeld *Abschlussbericht* : *Eine wirkliche Beeinflussung der Haltung der Bevölkerung wäre nur möglich gewesen, wenn sich der Justiz zu einem grundsätzlichen Wandel ihrer Einstellung veranlasst gesehem und die Verfolgung vom Terrorismus und Banditismus entschlossen aufgenommen hätte. Dann hätte auch die belgische Exekutive anders gearbeitet, die unter Antriebe der Militärverwaltung so mühsam aktiviert werden musste. Aber ein solcher Wandel der Haltung der Justizkreise fand nicht statt und konnte bei der Entwicklung, die der Krieg und die inneren Verhältnisse Belgiens nahmen, auch nicht erwartet werden.*

(123) Bijdragen, 5, december 1978, p. 21-29.

(124) TB 26 (T-501, 106, 754).

(125) Bijdragen, 5, p. 41-42.

daad van politieke voorzichtigheid worden beschouwd ingegeven door de overweging, niets te ondernemen dat als een afkeuring van het gewelddadige optreden van het verzet zou kunnen geïnterpreteerd worden. Dit stilzwijgen valt des te meer op wanneer men het vergelijkt met b.v. de kerstboodschappen van de Franse kardinalen Suhard (*Il n'est pas permis d'assassiner son prochain, ni de faire justice soi-même... Le sang appelle le sang*) en Gerlier (*Qui oserait supposer que l'Eglise puisse absoudre de semblables crimes? Elle les condamne au nom de la doctrine de justice et d'amour dont elle est la gardienne*)⁽¹²⁶⁾.

Sprak in tegenstelling met de kardinaal de bisschop van Luik Kerkhofs eind december 1943 wel zijn afkeuring uit voor het gewelddadige optreden van het verzet in zijn bisdom dat zich over de roerige provincies Luik en Limburg uitstreckte? Een zo degelijk ingelicht publicist als A. De Bruyne beweert dat Kerkhofs in zijn kerstbrief van 1943 zijn diocesanen « vermaant er toch mee op te houden elkaar te haten ». « Waardig en in rustige bewoordingen, maar tevens zeer duidelijk », aldus De Bruyne verder, « klaagt hij de misdaden aan in zijn bisdom begaan »⁽¹²⁷⁾. » Van deze kerstbrief konden wij geen spoor vinden in de kranten van de tijd. Uit informatie op het sekretariaat van het bisdom Luik ingewonnen blijkt niet dat Kerkhofs zich in december 1943 uitgesproken heeft in de zin zoals De Bruyne beweert⁽¹²⁸⁾. Heeft deze auteur de kerstbrief van 1943 verward met de duidelijke vastenbrief van maart 1944, waarop wij nog terugkomen?

NAAR HET MODUS VIVENDI VAN

22 JANUARI 1944.

Met het verschijnen van de oproep van de sekretarissen-generaal van 10 december zag Reeder één van de twee eisen ingewilligd die hij gesteld had alvorens toe te stemmen in het scheppen van een nieuwe verhouding tussen het bezettingsbestuur en de Belgische justitie. Men zal zich herinneren dat de *Militärverwaltungschef* reeds op 18 oktober, dreigend met de moge-

(126) *Journal de Verviers*, 21 en 29 december 1944. Na de oorlog werd die veroordeling van het terrorisme bepaalde Franse bisschoppen kwalijk genomen door woordvoerders van het verzet. Vgl. R. REMOND, *De la Résistance spirituelle à la lutte armée. Rapport général*, in : *Eglises et chrétiens dans la IIe guerre mondiale*, 2, La France. *Actes du Colloque national tenu à Lyon du 27 au 30 janvier 1978*, Lyon, 1982, p. 412 : *Combien d'évêques ne trouvent, pour qualifier les actions du maquis, d'autres termes que celui qu'utilise la propagande de Philippe Henriot et condamnent (à l'Assemblée des cardinaux et archevêques du 17 février 1944) le « terrorisme ».* Ils emploient, pour désigner les actes de la Résistance, le même mot que les autorités politiques, sans s'aviser que ce mot implique un jugement de valeur et de condamnation.

(127) A. DE BRUYNE, *De Kwade Jaren*, III, Brecht-Antwerpen, 1972, p. 28.

(128) Voor de redactie van de noten 126-127 en de erbij horende bladzijden zijn wij onze vakgenoot de h. A. Dantoing grote dank verschuldigd.

lijkheid van een ander bezettingsregime, de sekretarissen-generaal had duidelijk gemaakt dat hij van hen, in ruil voor de in het vooruitzicht gestelde schriftelijke toegeving, een ernstige inspanning verwachtte met het oog op het beheersen van de kritieke toestand in het ambtsgebied. Dat was zijn tweede eis. Meer bepaald verlangde hij van de sekretarissen-generaal twee besluiten betreffende 1) een strengere bestraffing van verboden wapendracht en -gebruik; 2) een versoepeling van de voorwaarden waarin het de politie en de rijkswacht zou toegelaten zijn van hun wapens gebruik te maken. Pas op 18 december, dat is twee weken na de belofte van Reeder aan Romsée, een week na de oproep van de sekretarissen-generaal, aan de vooravond van het verschijnen van de twee verlangde besluiten in het *Staatsblad* ⁽¹²⁹⁾, verklaarde een gerustgestelde Reeder zich eindelijk bereid de schriftelijke verbintenis aan te gaan waarop eerst Schuind en vervolgens de Foy zo hardnekkig hadden aangedrongen: in strafzaken tegen Belgen beticht van gewelddaden en verboden wapendracht en -gebruik en die door de Belgische politie of rijkswacht zijn aangehouden, zullen de Duitse diensten voortaan niet meer tussenkomen behalve wanneer het gaat om strafbare feiten schadelijk voor de belangen van het Rijk of van de bezettende macht ⁽¹³⁰⁾. Toch zou er nog eens ruim een maand verlopen (tot 22 januari 1944) eer de sekretaris-generaal van justitie, op zijn beurt en met gerust gemoed, kon besluiten de drie prokureurs-generaal op de hoogte te brengen van de schriftelijke Duitse verbintenis en de nodige instructies uit te vaardigen ⁽¹³¹⁾.

Wat was er gebeurd? Op het nippertje had Reeder nog geprobeerd aan zijn toegeving van 18 december voorwaarden te koppelen die het hem zouden mogelijk gemaakt hebben na te gaan of het de Belgische justitie ernst was met de bestijding van het banditisme. Derhalve verlangde hij regelmatig en schriftelijke informatie over de gang van zaken, meer bepaald over de identiteit, de aanhouding en de invrijheidstelling van personen die wegens wapendracht en -gebruik werden vervolgd. Onmiddellijk reageerde de Belgische justitie tegen die bedreiging van haar onafhankelijkheid: het odium van verklinking van landgenoten aan de vijand wenste zij niet op zich te laden. De enige controle door de bezetter die zij bereid was te aanvaarden mocht niet verder gaan dan een mondelinge mededeling, af en toe, van het hoofd van het bevoegde parket aan de militaire magistraat. Er volgde op 12 januari een grondige bespreking op hoog niveau tussen een vertegenwoordiger van het bezettingsbestuur enerzijds, de sekretaris-generaal van justitie, de drie prokureurs-generaal en de waarnemend prokureur-generaal bij het hof van cassatie anderzijds. Beslissend voor het resultaat was hoogstwaarschijnlijk het dreigende argument door laatstgenoemde hoge magistraat, Hayoit de Termicourt, in de discussie geworpen: indien het bezettings-

(129) *Staatsblad*, 19 december 1943, p. 6611-6613. Het besluit betreffende verboden wapendracht en -gebruik verzwaarde de gevangenisstraf van één tot vijf jaar met een minimum van één jaar.

(130) Reeder aan de Foy, 18 december 1943 (Evdok).

(131) Dienstbrief van de Foy aan de prokureurs-generaal Brussel, Gent en Luik, 22 januari 1944 (Evdok).

bestuur aan de gestelde voorwaarden vasthoudt, dan zullen de prokureurs-generaal hun aktiviteit moeten opschorten en het valt niet te verwachten dat de plaatsvervangende magistraten een andere houding dan die van hun voorgangers kunnen aannemen. Gekonfronteerd met het vooruitzicht van een zware gerechtelijke crisis, bewust van de zwakheid van de Duitse politie en van de onafwendbare noodzakelijkheid een beroep op de Belgische te doen, achtte Reeder het raadzaam (nog eens) in te binden. Acht dagen na de bespreking van 12 januari mocht de Foy vernemen dat de *Militärverwaltungs-chef* bereid was afstand te doen van de schriftelijke verslagen en vrede te nemen met mondelinge mededelingen, nu en dan, van de prokureurs-generaal derwijze dat de *Oberfeld-* en *Feldkommandanten* snel en gedetailleerd over de strijd tegen het banditisme werden geïnformeerd ⁽¹³²⁾.

Reeders inschikkelijkheid bewijst ten overvloede dat hij, zolang het van hem afhing, bereid was een hoge prijs te betalen voor een aktiever optreden van de Belgische politie en justitie in de strijd tegen het banditisme. Uit de bereidheid van de Belgische justitie blijkt dat ook zij het sociaal gevaar van het banditisme niet onderschatte ⁽¹³³⁾. Men kan gerust aannemen dat sekretaris-generaal de Foy zijn woorden zorgvuldig gekozen had toen hij in de aanhef van zijn instructies aan de prokureurs-generaal van 22 januari een alarmkreet slaakte ⁽¹³⁴⁾ : « Gedurende het jaar 1943 heeft het banditisme zulk een uitbreiding genomen dat de openbare orde er ernstig door verstoord wordt. » (*Le banditisme a pris au cours de l'année 1943 des proportions telles que l'ordre public en est profondément troublé.*)

Het zo moeilijk tot stand gekomen *modus vivendi* was meer een tegemoetkoming aan het Belgische dan aan het Duitse standpunt. Men begrijpt dan ook dat sekretaris-generaal de Foy in de slotalinea van zijn dienstbrief van 22 januari een dringend beroep deed op de waakzaamheid van de prokureurs-generaal ten einde de heroverde zelfstandigheid van het Belgische gerecht in de strijd tegen het banditisme niet in gevaar te brengen.

(132) Aantekening over een bespreking van *Kriegsverwaltungsobererrat* Van Randenborgh, leider van de *Gruppe Justiz* in het bezettingsbestuur, met Ch. Collard, gedelegeerd prokureur-generaal te Brussel, op 8 januari 1944. Het niet gedateerde stuk werd geredigeerd door advocaat-generaal Willems. Niet getekende aantekening over een bespreking van Van Randenborgh en een niet nader genoemde medewerker enerzijds, sekretaris-generaal de Foy, de drie prokureurs-generaal en Hayoit de Termicourt anderzijds, op 12 januari 1944. Schrijven van von Craushaar, *Militärverwaltungsvizechef*, in opdracht van Reeder, aan de Foy, 18 januari 1944. De h. C.L. Louveaux, eerste voorzitter emeritus van het hof van cassatie, vestigde onze aandacht op de drie voornoemde stukken. De h. Charles, prokureur-generaal bij het hof van cassatie, verleende ons de toelating er gebruik van te maken. Beide hoge magistraten betuigen wij hier onze dank.

(133) De bezetter besefte dat. Vgl. TB 26 (T-501, 106, 691-695) en de Duitse aantekening dd. 20 januari 1944 over de bespreking van de Foy met de drie prokureurs-generaal en de waarnemend prokureur-generaal bij het hof van cassatie (Vgl. noot 132) : *Auch von belgischer Seite kam mit voller Deutlichkeit die Notwendigkeit zum Ausdruck, mit aller Schärfe gegen die Zunahme des Banditismus gerechtl. vorzugehen; die belgische Justiz selbst aktiviert sich zusehends in dieser Beziehung* (T-501, 97, 494).

(134) Als noot 131.